Magyarok kiejtési hibái olasz nyelvtanulás során

jelige: Hecsedli

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés 3
1.1. Témamegjelölés 3
1.2. A fogalmak magyarázata 3
1.3. A jelölések magyarázata 5
2. A kutatás háttere és módszertana 5
2.1. A kutatás gyakorlati és elméleti alapjai 5
2.2. Az elemzés módja 6
3. Fonetikai eltérések 6
3.1. A mássalhangzók 7
3.2. A magánhangzók 8
3.3. A félmagánhangzók 13
4. A fonológiai szabályok működése 14
4.1. A szóvégi „ó-szabály” 16
4.2. A mássalhangzó-torlódások feloldása 17
4.3. A zöngésségi hasonulás 18
4.4. Hiátustöltés a magyarban és az olaszban 20
5. Szótagszerkezeti különbségek 22
5.1. Az extraszillabikus /s/ kérdése 24
5.2. Az olasz szótagsúly-érzékenység 25
5.3. A szótagsúly szerepe a magyar akcentusban 27
5.3.1. Hangsúlyfüggetlen hosszú magánhangzók 27
5.3.2. Szótagsúly és nyílt szótag 28
5.4. Optimalitáselmélet 30
5.4.1. Az elmélet beillesztése a kutatásba 30
5.4.2. OT-elemzések 32
5.5. Hangsúlyválasztás 35
6. Összegzés és kitekintés 38
Bibliográfia 40

Magyarok kiejtési hibái olasz nyelvtanulás során

1. Bevezetés

1.1. Témamegjelölés

Dolgozatomban akcentuskutatással foglalkozom: célom a magyar anyanyelvűek jellegzetes olasz kiejtését meghatározó tényezők összegyűjtése és vizsgálata. Kutatásomban az akcentust elsősorban generatív fonológiai megközelítésből elemzem, de témám az idegennyelv-tanítás módszertanához is kapcsolódik. A címben olvasható *kiejtési hiba* kifejezés kritikus hangnemre engedhet következtetni, tanulmányommal ellenben nem szándékozom kritikát megfogalmazni. A *hiba* műszó nem értékítéletet fejez ki, hanem azokat a kiejtési jellegzetességeket gyűjti egy kalap alá, melyek a magyarok idegen nyelvi akcentusára jellemzők, és eltérnek a nyelv született beszélőinek ejtésmódjától. Egyszóval áttekintést kívánok nyújtani magyar nyelvtanulók, illetve nyelvtanárok számára, amely segít saját kiejtésbeli korlátaink felfedezésében.

1.2. A fogalmak magyarázata

Az *akcentus* fogalmának több jelentése ismert a nyelvészetben: érthető alatta hangsúly (valamely elem nyomatékosítása egy megnyilatkozásban), a szóhangsúly jelölésére szánt ékezet, valamint idegen hanghordozású beszéd. Kutatásomban az utóbbi értelmezésben használom, azon kiejtésbeli sajátságok gyűjtőfogalmaként, melyek egy idegen nyelv beszédét jellemzik az anyanyelv sztenderd normáihoz képest (vö. Gut 2009: 253).

Az akcentust mindenképpen el kell választani a *dialektus* és az *idiolektus* fogalmától. Dialektus (magyarul *nyelvjárás* vagy *tájnyelv*) alatt egy adott nyelv földrajzilag behatárolható változatai értendők, melyek szókészleti, hangtani, alaktani és mondattani vonatkozásban is eltérnek a sztenderdnek tekintett köznyelvtől (vö. Collins–Mees 2008: 2–8). Az akcentusnak is van efféle meghatározása: a dialektus hangtanát jelöli, ám jelen munkában ezt az értelmezést kerülöm. Elvonatkoztatok tehát a helyhez között nyelvi változat fogalmától, és kizárólag a „külföldies beszédmódra” összpontosítok. Az *idiolektus* egyéni nyelvváltozatot jelent, melyet elsősorban nyelven kívüli tényezők határoznak meg. Ide tartozik például a hadarás, a pöszeség és egyéb, a logopédia hatáskörébe tartozó beszédhibák, melyekkel kutatásomban nem fog-

lalkozom. Az akcentust – mint az anyanyelv befolyását a külföldi beszédre – kizárólag nyelven belüli tényezők alapján vizsgálom, különböző *akcentuselemeket* állapítva meg, melyek összessége alkotja a külföldies kiejtést.

Az akcentuskutatást manapság fokozott érdeklődés övezi, elsősorban a napjainkra felerősödött migrációs jelenségek kapcsán. A kutatókat többek között az foglalkoztatja, milyen gyorsan tanulják meg a bevándorlók az új lakhelyükön beszélt nyelvet, milyen kiejtési hibákat vétenek, hogy alakul ki a vegyes házasságból született gyermekeknek kétnyelvűsége, stb. (vö. Mayor 2001: 65, Gut 2009: 59–60). Főleg szociolingvisztikai szempontok szerint vizsgálódnak: a megkérdezettek *életkora, neme, tanulási motiváltsága, a nyelvhasználat rendszeressége* alapján vonnak le következtetéseket (vö. Gut 2009: 256–263). A munkámban javasolt megközelítés az akcentus fogalmához ellenben kizárja a szociolingvisztikai és egyéb nyelven kívüli tényezőket, és kizárólag fonológiai szempontokat vesz figyelembe.

Kutatásomhoz a *glottodidaktika* tudományágából is kölcsönzök fogalmakat, melyek rövid magyarázatra szorulnak.: *L1* jelölés az anyanyelvet, *L2* a tanult idegen nyelvet jelenti (vö. Daloiso 2011: 28–33). Daloiso a nyelvelsajátítás kontextusa szerint megkülönbözteti egymástól az eredeti környezetben (pl. bevándorlók által) tanult idegen nyelvet, melyre az L2 jelölést használja (*L2=lingua seconda* 'második nyelv'), és az otthoni körülmények között, saját országban (pl. kötelező iskolai oktatás keretében) tanult idegen nyelvet, melyet *LS*-ként rövidít (*LS=lingua straniera* 'idegen nyelv'). Jelen kutatásban erre a megkülönböztetésre nincs szükség, mert megállapításom szerint ugyanazok az akcentuselemek fordulnak elő a külföldön és az otthon tanuló magyarok olasz beszédében, ezért mindkét esetre az L2 jelölést fogom alkalmazni.

Az akcentusos kiejtésért (a nyelven belüli tényezők közül) egyedül az anyanyelv erős befolyását tartom felelősnek, amely csak nagy nehézségek árán, és kitartó, tudatos munkával küzdhető le. Mindazonáltal úgy gondolom, ennek a küzdelemnek legfeljebb esztétikai jelentősége van, hiszen beszédünk enyhe akcentus kíséretében is maradéktalanul érthető lehet. Mégis fontosnak tartom a magyar akcentus jellemzését és elemzését, hiszen ez hozzásegíthet minket, nyelvtanulókat anyanyelvünk működésének jobb megértéséhez, valamint egyfajta önismerethez és metanyelvi ismerethez is, aminek köszönhetően tudatos nyelvhasználókká válhatunk.

1.3. A jelölések magyarázata

A dolgozatban szereplő példák fonetikai átírását az IPA (*Nemzetközi Fonetikai Ábécé*) alapján végzem.[1] A példaként hozott szavakat dőlt betűvel emelem ki, a mélyszerkezeti alakokat ferde zárójelbe: / jelek közé teszem, a felszíni szerkezet eredményeit szögletes zárójelek között tüntetem fel, pl.: *infantíle* /infantile/→[iɱfanˈtiːle] 'infantilis'. Szimpla idézőjelek között szerepel a magyar fordítás, valamint ahol szükségesnek tartom, ékezettel látom el az olasz szó hangsúlyos szótagját.

Nyelvekre való hivatkozáskor a következő rövidítéseket használom: *ol.* (olasz), *magy.* (magyar), *ang.* (angol), *északol.* (északolasz), *ék-ol.* (ésszakkelet-olasz), *ol. közny.* (olasz köznyelv). A szimpla aláhúzással ellátott *magy.* és *ol.* rövidítés a magyar, ill. az olasz akcentust jelenti. A szóhatárt kettős kereszttel jelölöm: #, a szótag jele kis szigma: σ, a szótaghatáré egyszerű pont, pl.: *il cervo* /il#tʃɛrvo/→[il.ˈtʃɛr.vo] 'a szarvas'. A szótagok súlyának mérésére, a nemzetközi gyakorlattal összhangban, a *mora* egységjelölést használom: μ.

2. A kutatás háttere és módszertana

2.1. A kutatás gyakorlati és elméleti alapjai

Kutatásom egyéni megfigyeléseken alapul, melyeket hangfelvételekkel támasztottam alá. A korpuszt a felvételek jelentik, amelyeket olaszul tanuló magyar diákokkal készítettem, egyetemi szemináriumok, nyelviskolai órák és középiskolai nyelvórák látogatásának alkalmával. Elsősorban haladó nyelvtanulók kiejtését rögzítettem, mert érdeklődésem középpontjában az olaszul már magas szinten beszélők akcentusjegyei állnak. Spontán és irányított felvételeket készítettem: utóbbiakra konkrét jelenségek tanulmányozásához volt szükségem (sok elméletben megállapított akcentuselem gyakorlati alátámasztására), előbbiek alapján pedig további megfigyeléseket sikerült tennem.

Vizsgálódásom elméleti keretét a generatív fonológia adja, melynek először a szabályvezérelt elméleteit veszem alapul, majd később egy szabályfüggetlen ágában is dolgozom: az *optimalitáselmélet* (OT) keretében. Utóbbi egy kortárs fonológiai elmélet, melyet rendkívül

[1] vö. *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to Use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

hasznosnak találok az akcentuselemzéshez; részletesen az 5.4. fejezetben foglalkozom vele, ahol a szakirodalom alapján röviden összegzem fontosabb alapelveit.

2.2. Az elemzés módja

Az olaszul tanuló magyarok kiejtési hibáit három szempont szerint csoportosítom: az első, fonetikai szempont L1 és L2 hangkészletbeli különbségeit tárja fel, a második, szegmentális-fonológiai szempont a hangkészletet érintő fonológiai szabályokat ismerteteti, míg a harmadik, szintén fonológiai szempont L1 és L2 szótagszerkezetét veti össze.

A fonetikai összehasonlítás az akcentuselemzés legkézenfekvőbb módja: szemügyre vesszük a két nyelv hangkészletét, és megállapítjuk a különbségeket. Artikulációnkat képesek vagyunk többé-kevésbé tudatosan irányítani, így nyelvtanulás során az első szempontra a legkönnyebb odafigyelnünk. Emellett az idegennyelv-tanítás elengedhetetlen része, hogy ismertesse L2 hangkészletét. A fonetikai összehasonlítás a dolgozat 3. fejezetében olvasható.

A második szempont a két nyelv fonológiai működésének összevetését tűzi ki célul. Az itt felbukkanó kiejtési hibák az előzőnél jóval kevésbé kontrollálhatók, mert a fonológiai szabályok alkalmazásának többnyire anyanyelvünk tekintetében sem vagyunk tudatában, valamint ezek ismertetése a nyelvoktatásnak nem anyaga. Az akcentusjegyek akkor mutatkoznak meg, amikor L2 jól megtanult fonémáit az anyanyelvünkre jellemző módon kombináljuk: így hiába vagyunk tökéletesen tisztában L2 hangkészletével, számos hibát vétünk a beszéd során. A második szempont szerinti elemzésére a 4. fejezetben kerítek sort.

A harmadik szempont túllép a szegmentális fonológián, és a két nyelv szótagszerkezetét veti össze. Az itt tapasztalható eltérések alapvető akcentusjegyek megállapításához vezetnek, melyek a három szempont hibái közül talán a legkevésbé elkerülhetők. Dolgozatomnak ez az utolsó (5.) és egyben leghosszabb fejezete, amelynek elemzése kilép a szabályvezérelt fonológia medréből, és az optimalitáselméletre támaszkodik.

3. Fonetikai eltérések

A magyar hangkészlet bővebb az olasznál. A hagyományos nézet szerint a magyarban 38 fonéma: 14 magánhangzó és 24 mássalhangzó van – ha a /dz/-ét nem soroljuk a fonémák közé (l. Siptár 2006: 36–37). Az olasz hangkészlet terjedelmét illetőleg nagyobb vita van a nyelvészek

között, főként a hatalmas dialektális változatosságnak köszönhetően.[2] Az olasz köznyelv fonémáinak száma hagyományosan 30-ra tehető (vö. Krämer 2009: 50), amelyből 7 magánhangzó, 2 félmagánhangzó, és 19 mássalhangzó, ám kérdéses, hogy fonémának tekinthetők-e a koronális (nyelvheggyel képzett) zöngés réshangok /z ʒ/, ezek ugyanis a köznyelv alapjául szolgáló toszkánban kontrasztban állnak zöngétlen párjaikkal, ám a többi nyelvjárási régióban nem (vö. Krämer 2009: 48–50). Akárhogy is, a magyar készlet mindenképp bővebb az olasznál, ám ez nem jelenti, hogy teljes mértékben le is fedi azt. Négy fonéma van az olasz köznyelvben, mely a magyarban nincs jelen, ezért nehézséget okozhat a nyelvtanulók számára: egy magánhangzó /ɔ/, egy mássalhangzó /ʎ/, valamint a két félmagánhangzó /j w/. Nem hagyományos módon a mássalhangzókkal kezdem a két nyelv hangkészletének összevetését, ezek szorulnak ugyanis a legrövidebb magyarázatra.

3.1. A mássalhangzók

Az olasz mássalhangzórendszerben a magyarok számára egyetlen idegen elem van: a palatális, laterális zengőhang, /ʎ/. A magyar nyelvtörténet számára ugyanakkor nem ismeretlen ez a hang, hiszen *ly* grafémánk ezt a fonémát jelölte, amíg a *j–ly* közti ellentét nem neutralizálódott. Egyes palóc nyelvjárásokban az ellentét ma is fennáll (vö. Kiss 2006: 531), ezért Palócföld szülöttei némi előnyt élvezhetnek olasz nyelvtanuláskor a többi magyar anyanyelvűhöz képest.

Az olasztanárok bevett módszere, hogy a /ʎ/ hangot a magyar /l/ és /j/ mássalhangzók egymás utáni ejtetésével tanítják, a /lj/ kapcsolat ugyanis igen közel áll a /ʎ/ helyes ejtéséhez. A kettő azonban korántsem azonos, hisz a magyarok ezt az elemet így két szegmentumként értelmezik, holott csak egy. Bár megjegyzendő, hogy a sztenderd olasz ejtésben a /ʎ/ általában mindig hosszan, /ʎː/-ként szerepel (kivéve az északolasz dialektális régiókban), ez esetben a hossza két mora, vagyis megegyezik a magyar /lj/ hosszával, vö.: a *Puglia* szó ejtése olaszul [ˈpuʎːa], olaszul tanuló magyarok számára [ˈpulja]. Mindazonáltal hangminőségi eltérés van a két ejtésmód között, /l/ ugyanis koronális mássalhangzó, képzésekor a nyelv hegye a fogmederre tapad, míg /ʎ/ palatális: a nyelv háta érinti a keményszájpadlás fogmederrel találkozó részét. Ennek ellenére a magyarok valóban /lj/ szekvencia által tudják legkönnyebben megtanulni a /ʎ/ ejtését, mert a palatális /j/ a saját ejtési helyéhez közelítheti az őt közvetlenül meg-

[2] A nyelvoktatásban bár a *sztenderd olasz köznyelv* megközelítése a cél, ez olaszok számára is egy „elérhetetlen ideál”, mert minden olasz ejtés mögött áll egy dialektus.

előző /l/-t, így sok gyakorlással elérhető a két szegmentum „egybetapasztása”, vagyis a /ʎ/ elsajátítása.

Másik két mássalhangzó fonéma is szerepel az olasz nyelvben, amelyek sztenderd ejtésének hossza mindig két mora: a palatális nazális /ɲː/ és a posztalveoláris réshang /ʃː/. A magyarban ezek a hosszú hangok kontrasztban állhatnak rövid párjukkal, pl.: *mos* ↔ *moss!*, *bánya* [baːɲɒ] ↔ *bánja* [baːɲːɒ]. Olaszul azonban nincs köztük efféle ellentét, pl. *moscio* ’lágy’: (sztenderd) [moʃːo] = (északol.) [moːʃo], *bagno* ’mosdó’ (sztenderd) [baɲːo] = (északol.) [baːɲo]. Az északolasz dialektusokban (és az itt beszélt olasz köznyelvben) többnyire egyáltalán nem szerepelnek hosszú mássalhangzók (vö. Krämer 2009: 2), a szavak hossza ugyanakkor nem változik: a hangsúlyos magánhangzó pótlónyúlásának következtében a szótag súlya két mora marad. Magyarok számára nehézséget okozhat a /ʃː/ és a /ɲː/ hosszú ejtésére való odafigyelés, illetve rövid ejtésükkor a hangsúlyos magánhangzó „olaszos” megnyújtása. Erre a kérdésre még visszatérek a szótagszerkezet elemzésekor, az 5. fejezetben.

3.2. A magánhangzók

A magyar nyelvben feltűnően sok a magánhangzó fonéma az olaszhoz képest, egész pontosan kétszer annyi (14 – 7). Ennek oka a két nyelv lehetséges *magánhangzó-oppozícióiban* rejlik. Fonémának azt a hangot tekinthetjük egy nyelvben, amely megkülönböztető erővel bíró egység, valamely más hanggal *oppozícióban* állva az adott nyelvben szavakat különböztet meg (Durand–Siptár 1997: 15). Az olasz nyelv magánhangzói közt háromféle ellentét van, míg a magyarok közt négy. Az (1)-es ábrán feltüntetem az olasz és a magyar nyelv magánhangzóháromszögét.

(1)

Az olasz mgh.-rendszer:

i u

e o

ɛ ɔ

a

A magyar mgh.-rendszer:

i iː y yː u uː

eː ø øː o oː

ɛ

aː ɒ

Egy olasz magánhangzó fonéma körülírásához legfeljebb három megkülönböztető jegyre van szükség: Az egyik a nyelv függőleges mozgását érinti: eszerint egy magánhangzó lehet magas állású (/i u/), középállású (/e o ɛ ɔ/) vagy alsó állású (/a/). A másik a nyelv vízszintes mozgását követi: eszerint vannak elülső (palatális) és hátulsó (veláris) magánhangzók, előbbiek a háromszög bal szárán, utóbbiak a jobb szárán láthatók (az alsó állású /a/ az IPA alapján a palatálisok közé tartozik). A harmadik ellentét a középállású magánhangzók nyíltságával kapcsolatos, ám ez csak hangsúlyos szótagokban játszik szerepet, hangsúlytalan helyzetben ugyanis az ellentét neutralizálódik. Eszerint beszélhetünk zárt középállású (/e o/) és nyílt középállású (/ɛ ɔ/) magánhangzókról.[3] Az első két oppozíció a magyar nyelvben is megvan, a harmadik azonban nincs.

A magyarban két újabb megkülönböztető jegy bevezetésére van szükség egy magánhangzó tökéletes körülírásához, hiszen a [±magas] és a [±palatális] jegyek nem különböztetik meg egymástól az /e/-t és az /ø/-t, vagy épp a hosszú és a rövid /o/-t. A kerekített (labiális) és kerekítetlen (illabiális), valamint a hosszú és rövid magánhangzók a magyarban ellentétben állnak, az olaszban nem: a magyar /i/ labiális párja /y/, /e/ labiális párja pedig /ø/. Kerekített magánhangzók az olaszban is vannak: /u o ɔ/, ám kerekségi oppozíció nincs, mivel elmondhatjuk, hogy minden kerekített magánhangzó egyben veláris is, leírásukhoz így elég a palatális–veláris ellentétre támaszkodnunk. A magyar magánhangzó-állományt a hosszúsági ellentét növeli meg leginkább, ami a magyar nyelv metrikai érzékenységének köszönhető (vö. Gordon 2006: 209).

Az (1) alatt felvázolt magánhangzókészleteken jól látszik, hogy a magyar valamiben mégis hiányt mutat az olaszhoz képest. Összevetve a két ábrát feltűnő, hogy az olasz szabályos V-alakot mutat, ám a magyar nem: a háromszögünk jobb szárából hiányzik a nyílt /ɔ/, amely a veláris tengelyen pontosan az /o/ és az /ɒ/ között félúton foglal helyet. A (2)-es ábrán összevetem a két nyelv magánhangzó-háromszögét, ahol vastagítással és aláhúzással jelölöm a közös fonémákat.

[3] A magánhangzó-háromszög valamelyest csalóka, mert a két nyelv látszólag megegyező magánhangzói nem hajszálpontosan egyformán ejtődnek, pl. az olasz hangsúlytalan /e/ nem annyira zárt (semelyik dialektális területen), mint a magyar /eː/. Az efféle apró különbségeket (melyek mérésekkel kimutathatók, de megkülönböztető jegyekkel nem jelölhetők) a fonetikai átírás nem jelöli.

(2)

i iː y yː **u** uː

eː ø øː **o** oː

ɛ ɔ

aː ɒ

Az olasz középállású magánhangzók nyíltsági oppozíciója kapcsán két magyar nyelvtanulási nehézségre fogom felhívni a figyelmet: az első a nyílt /ɔ/ hiányából fakad, a második a nyílt /ɛ/ meglétéből.

A nyílt /ɔ/ a magyarok számára egész egyszerűen nem létezik. Nem csak kiejtésére vagyunk képtelenek, de felismerésére, a zárt /o/-tól való megkülönböztetésére is. Csak sok Olaszországban eltöltött év után, és nagy koncentráció árán lehetünk képesek megtanulni, ám ez esetben is zavaros marad előttünk, mikor kell a nyílt, és mikor a zárt változatot használni. A magyarokra jellemző, nyílt /ɔ/-t helyettesítő zárt /o/ ejtése egyébként a legkevésbé sem zavarja a megértést, hiszen az olasz nyelvben is ritka a nyíltsági oppozícióból fakadó minimálpár (a leghíresebb ilyen tán a *b*[ɔ]*tte* 'ütlegelés' ↔ *b*[o]*tte* 'hordó'). Másrészt a nyíltsági ellentét olasz dialektális régiónként is változik, van olyan hely, ahol kizárólag zárt /o/-kat ejtenek (pl. Pugliában), és gyakran régiónként különbözik, hogy a nyílt vagy a zárt magánhangzót használják, pl.: a *cuóre* 'szív' szó Firenzében nyílt, Nápolyban zárt /o/-t tartalmaz, míg a *nome* 'név' szót Nápolyban mondják nyílt, Firenzében pedig zárt /o/-val. Ennek ellenére számos olyan szó van, amely dialektusoktól függetlenül, következetesen tartalmaz nyílt, ill. zárt /o/-t. A számnevek körében gyakran követhetünk el magyarként kiejtési hibákat: az *òtto* 'nyolc', *nòve* 'kilenc', *nòno* 'kilencedik'[4] mindenütt nyílt /ɔ/-val ejtődik, a *dódici* 'tizenkettő', *quattórdici* 'tizenöt', *secóndo* 'második' zárttal. A nyílt /ɔ/-t egyébként legkönnyebben a magánhangzó-háromszög segítségével lehet megtanulni, látva, hogy /ɔ o/ között pontosan akkora a különbség, mint /ɛ e/ között. Valamint [ɔ] pontosan félúton helyezkedik el a magyar /o/ és /ɒ/ között, így az /o/ nyitását a veláris tengelyen „szánkózva" érdemes kigyakorolni. Mindez lehetőséget adhat a nyelvórákon egy újabb eszköz, a nyelvészeti ábrák illusztrációként való bevezetésére, természetesen nem tudományos magyarázat céljával, hanem a szemléltetés megkönnyítése végett.

[4] A balra dőlő ékezet jelen esetben a középállású magánhangzó nyíltságát jelöli.

A nyílt /ɛ/ és zárt /e/ kapcsán újabb kiejtési nehézségre hívom fel a figyelmet. Bár ezek a fonémák mindkét vizsgált nyelvben szerepelnek, a köztük lévő oppozíció egészen más jellegű az olaszban és a magyarban, ami újabb zavart okozhat a nyelvtanulók számára. Mint láttuk, az olasz középállású magánhangzók között nyíltsági ellentét áll fenn, a magyarban ugyanakkor /ɛ/ és /eː/ különbsége a hosszúságon alapszik: bár a hangok minőségileg sem egyformák, azért állnak oppozícióban, mert /ɛ/ mindig rövid, /eː/ pedig mindig hosszú. Az olasz nyelvtanulásra nézve ennek az a következménye, hogy bár (az /ɔ o/ párral ellentétben) mindkét fonémát képesek vagyunk kiejteni, más szempontok szerint használjuk őket, mint az olaszok: ha hosszú magánhangzót kell ejtenünk, az az /eː/ lesz, ha rövidet, az az /ɛ/. Mindez azért számíthat kiejtési hibának, mert az olaszban az /ɛ/ is lehet hosszú, és az /e/ is rövid, ami a magyarok számára igen szokatlan. Az olasz magánhangzó-hosszúságot a szótagszerkezet és a szóhangsúly határozza meg, erről dolgozatom 5. részben fogok részletesen beszámolni. Jelen fejezetben számunkra /ɛ/ és /e/ magyarokra jellemző használata fontos: megfigyelésem szerint magyar tendencia, hogy hangsúlyos nyílt szótagban hosszú /eː/-t, zárt szótagban pedig rövid /ɛ/-t ejtünk. A (3) alatti táblázatban négy szót hozok példaként, ahol az olasz, és az olaszul tanuló magyarok jellemző ejtésének fonetikus átirata szerepel.

(3)

	vero ’igaz’	*vetro* ’üveg’	*Piero* ’Péter’	*Pietro* ’Péter’
ol.	['vɛːro]	['veːtro]	['pjɛːro], ['pjeːro]	['pjɛːtro], ['pjeːtro]
magy.	['veːro]	['vɛtro]	['pieːro]	['piɛtro]

Az első szópár (*vero–vetro*) nem minősül minimálpárnak, mert a szavak mindkét nyelv ejtése szerint két fonémában különböznek: a *vero* olaszul hosszú nyílt /ɛ/-t tartalmaz, a *vetro* hosszú zártat. Ellenben a magyar akcentus szerint az első szóban hosszú /eː/, a másodikban rövid /ɛ/ tűnik fel. Az [r] és [ɾ] között megfigyelhető eltérés nem fonémikus, intervokális helyzetben általában mindkét nyelvben az /r/ egypördületű allofónja, a monovibráns [ɾ] jelenik meg.[5] A *Piero–Pietro* pár, mely ugyanannak a névnek két változata, olaszul minimálpár, ám magyar ejtés szerint nem az. Olaszországban dialektális régiónként változik, hogy a /je/-típusú emelkedő diftongusok második eleme nyílt /ɛ/ vagy zárt /e/, ezért szerepel kétszer mind

[5] A két nyelv beszélői gyakran mássalhangzó utáni helyzetben is monovibráns [ɾ]-t ejtenek, pl.: ol. [ˈmeːtɾo], magy. [ˈmɛtroː].

a *Pietro*, mind a *Piero* név a táblázat olasz sorában. A magánhangzók hossza ugyanakkor mindig két mora, akár /r/, akár /tr/ előtt állnak. A magyarok számára azonban szabályhoz kötött, hogy a hosszú vagy a rövid változat jelenhet-e meg, ezért nyílt szótagban /eː/-t, zárt szótagban pedig /ɛ/-t mondunk.

A veláris /ɔ o/ ellentéthez hasonlóan /ɛ e/ esetében is kevés az olasz minimálpár, amely nehezíthetné a magyarok olasz beszédének megértését. Ez ügyben két példát említek meg, amely jól illusztrálja a magyar akcentus tévesztési lehetőségeit: *v*[ɛ]*nti* 'szelek (fn.)' ↔ *v*[e]*nti* 'húsz'. Zárt szótagban lévén itt mindkét hangsúlyos magánhangzó rövid, ám a magyar hangkészletben nem szerepel rövid /e/, magyar akcentussal tehát mindkét szó ejtése [vɛnti] lesz. Valamint *p*[ɛː]*ne* 'hímvessző' ↔ *p*[eː]*ne* 'gyötrelmek', ahol a nyílt és a zárt hangsúlyos magánhangzó is hosszú, ami a magyar akcentusban zárt /eː/-vé mosódik össze. Egy másik példám arra, mennyire idegen a magyar fül számára a rövid /e/ és a hosszú /ɛː/, a hangfelvételekből származik. A felvételen megszólaló, *Marche* megyéből származó olasz egyetemi tanár a *tenda nera* 'fekete függöny' kifejezést /tenda#nɛːra/-ként ejti, azaz rövid zárt /e/-vel [tenda] és hosszú nyílt /ɛː/-vel [nɛːra]. Magyar diákok rögtön utánaismétlik a kifejezést, ám önkéntelenül megfordítva a magánhangzók hosszát, így a magyar nyelvnek megfelelően az /eː/ lesz hosszú, és az /ɛ/ rövid: /tɛnda#neːra/.

További észrevétel, hogy a magyarok a hangsúlytalan /e/-ket következetesen /ɛ/-nek ejtik: ennek egyik oka, hogy az olasz nyelvben csak hangsúlyos magánhangzók lehetnek hosszúk (vö. 5. fejezet), a hangsúlyosak értelemszerűen mind rövidek, ezért a magyarok számára /ɛ/-ként realizálódnak. Másrészt a 3-as lábjegyzetben már esett szó arról, hogy a két nyelv azonosnak tekinthető magánhangzói nem teljesen egyformán artikulálódnak: a hangsúlytalan olasz /e/ nyíltabb a magyar /eː/-nél, ezért akár közelebb is érezhetjük az /ɛ/-hez. Az olasz hangsúlytalan magánhangzók valahol félúton foglalnak helyet a magyar /eː/ és /ɛ/ között, ám egy fonetikai konvenció révén az /e/ jellel ábrázoljuk őket.[6] Sajnos ez a magyar nyelvtanulókat alaposan összezavarhatja (példaként vö.: a 4-es táblázat *grazie*, *cuore* szavai).

[6] A konvenció a nyíltsági oppozíción alapul: mivel /ɛ e/ csak hangsúlyos helyzetben állnak ellentétben (és /ɛ/ csak hangsúlyos szótagban jelenhet meg), hangsúlytalanban csak /e/ jelölést használnak, akkor is, ha a hangsúlyos és a hangsúlytalan /e/ ejtése nem teljesen egyezik.

3.3. A félmagánhangzók

Az olasz *félmagánhangzók* (/j w/), ahogy a terminus kifejezi, félúton állnak a magánhangzóság és a mássalhangzóság között. Van mássalhangzós jellemzőjük, mert képzésükkor a levegő nem akadálytalanul áramlik a tüdőből, ám a magánhangzókra is hasonlítanak, mert a szótagmagban szerepelnek. Az olaszban /j/ és /w/ kizárólag magánhangzó társaságában jelenhet meg, amellyel „összeolvad" és diftongust formál; a magyar köznyelvben ellenben nincsenek diftongusok, sem félmagánhangzók (vö. Siptár 2003: 357). A /j/ ugyan mindkét nyelv hangkészletében fellelhető, de míg az olaszban félmagánhangzónak számít, a magyarban a mássalhangzó fonémák közé tartozik, a szegmentum így a két nyelvben különbözőképpen viselkedik.

Mivel a magyar nyelvben félmagánhangzók nincsenek, olaszul tanulva a /j/-ét és /w/-ét valamely saját hangkészletbeli fonémának feleltetjük meg, /j/-ét általában /i/ magánhangzónak, /w/-ét pedig /u/ magánhangzónak vagy /v/ mássalhangzónak. Az (4) alatti táblázatban négy szó olasz és magyar akcentus szerinti ejtését különítem el. A magánhangzó-hosszúságot ezúttal nem jelölöm a fonetikai átírásban, a szótaghatárokat viszont ponttal jelzem.

(4)

	grazie 'köszönet'	*piano* 'lassú'	*cuore* 'szív'	*pausa* 'szünet'
ol.	[gra.tsje]	[pja.no]	[kwɔ.ɾe]	[paw.za]
magy.	[gra.tsi.ɛ]	[pi.a.no]	[ku.o.ɾɛ]	[pa.u.za]

A példákból kitűnik, hogy míg az olasz nyelvben a félmagánhangzók egy szótagmagban foglalnak helyet a szomszédos magánhangzóval, a magyar kiejtés szerint önálló szótagmagot alkotnak. Ez azt jelenti, hogy a mi kiejtésünk különbözik az olasztól, hiszen eggyel több szótagúként értelmezzük a diftongust tartalmazó szavakat.

A /w/ félmagánhangzó magyar megfeleltetésére egy másik eset is előfordul: /k/ és /g/ után /v/-ként is realizálódhat, pl.: *quattro* [kvat.ro] 'négy', *quasi* [kva.zi] 'kvázi', *acqua* [ak.va] 'víz', *guerra* [gvɛr.ːa] 'háború', stb. Érdekesség, hogy a hasonló fonetikai környezetben pl. a *cuore* 'szív' szóban megjelenő /w/ félmagánhangzót sosem ejtjük /v/-nek: *[kvo.ɾe], de: [ku.o.ɾe], vö. *quota* [kvo.ta], de: *[ku.o.ta] 'kvóta'. Bizonyos szavak ejtését befolyásolhatják azonos magyar megfelelőik, melyeket /v/-vel vettünk át, és ez analógiásan átterjedhet más alakokra is. Mindazonáltal a /w/ mássalhangzóval való megfeleltetése jóval ritkább a magánhangzós változatnál, valamint csak emelkedő diftongusok esetében lehetséges, vö.: *euro* magy. [e.u.ɾo], *[ev.ɾo] 'euró', *autobus* magy. [a.u.to.bus], *[af.to.bus] 'autóbusz', stb. A /w/

félmagánhangzó kétféle magyar megfeleltetése között az a legfontosabb különbség, hogy /w/→/u/ esetén a szavak szótagszáma eggyel nő, míg /w/→/v/ esetén nem.

Szintén jellemző kiejtési hiba észlelhető a magyar akcentusban a /tʃ dʒ ʃ/ hangokat tartalmazó olasz szavak esetében, a *diakritikus jel* esetleges kiejtésekor. Ez a terminus azokra a grafémákra vonatkozik, melyek nem jelölnek fonetikai elemet, csupán a helyesírás tartozékai, pl.: az olasz szavakban a *c* graféma után álló *i* azt jelenti, hogy a *c* /k/ helyett /tʃ/ hangot jelöl (diakritikus jel a magyar *y* is az összetett mássalhangzókban). Az *agiografia* 'hagiográfia', és a hozzá hasonló szakszavak esetében a magyarokat befolyásolhatja az anyanyelvben használt szó ejtése, ezért előfordul, hogy a nyelvtörténetileg ugyan valós hangot jelölő, ám a mai olaszban diakritikus jelnek számító /i/ a magyar akcentusban hangként is megjelenik: magy. [adʒiografiːa] ↔ ol. közny. [adʒografiːa]. Ugyanez a helyzet előállhat más olyan szavak esetében is, melyek történetileg megőriztek egy ma már fonetikailag felesleges hangzót, pl.: *cielo* 'ég', *igiene* 'higénia', *scienza* 'tudomány', *specie* 'faj', *società* 'társadalom', stb. Az olasz palatalizációs szabályt az /e/ is kiváltja, ezért ezekben a szavakban a *c, g, sc* grafémákat követő /ie/ kapcsolatból az /i/ fonetikailag nincs jelen. Olaszul tanuló magyarok azonban nem ritkán [tʃieːlo], [idʒieːnɛ], [ʃiɛntsa], [speːtʃiɛ], [sotʃiɛtaː]-ként ejtik ezeket a szavakat, az olasz köznyelvi [tʃɛːlo], [iˈdʒɛːne], [ʃɛntsa], [spɛːtʃe], [sotʃeˈta] helyett.

4. A fonológiai szabályok működése

Dolgozatom 3. fejezetében az olasz és a magyar nyelvet fonetikai szempontból vetettem össze, felsorolva hangkészletük elemeit, és feltárva az egyes szegmentumok hiányából fakadó kiejtési nehézségeket. Akcentusok elemzése kapcsán a fonetikai szempontból történő vizsgálat tűnik a legkézenfekvőbbnek, mert ez mutatja ki a leglátványosabb különbségeket L1 és L2 között. Ám az akcentust korántsem csak erről az oldalról lehet megközelíteni, hiszen akkor is felfedezhetők lehetnek rajtunk idegen kiejtés jegyei, ha tökéletesen tisztában vagyunk a tanulandó nyelv fonémáival. A nyelvek hangkészletét felépítő szegmentumok eloszlását fonológiai szabályok vezérlik: hangkörnyezettől, szóbeli helyzettől függően változhat az egyes elemek ejtése, egy fonémának különböző környezetben különböző allofónjai jelenhetnek meg. A szabályok működése nyelvenként eltérhet, ezért az akcentuskutatás második szempontjának L1 és L2 fonológiai szabályait kell feltárnia.

Az olasz–magyar összehasonlítás kapcsán ebben a fejezetben elméletileg össze kell gyűjtenem a két nyelvre jellemző valamennyi fonológiai szabályt, és viselkedésüket összevetnem. A dolgozat lehetséges terjedelmi kereteit figyelembe véve jelen munkában háromféle

szabály elemzésére szorítkozom: a magánhangzó- és a mássalhangzó-kapcsolatok megjelenési lehetőségeit vezérlőkre, valamint a pozícióhoz kötődőkre.

A magyar nyelv több fonológiai szabályt tartalmaz az olasznál: egyrészt mert jóval több mássalhangzó-kapcsolatot engedélyez, másrészt mert többféle hiátustöltő stratégiával rendelkezik, harmadrészt mert több pozícióhoz kötődő szabálya van. Ez ránézésre előnyt jelenthet magyar anyanyelvűek számára olasztanuláskor, hiszen látszólag jóval kevésbé kell alkalmazkodnunk L2-höz, mint például fordítva, az olaszoknak kéne magyarul tanulva. Ám ki fog derülni, hogy ez csak „lélektani előny", mert saját anyanyelvi rendszerünkhöz ragaszkodva ugyanannyi hibát követhetünk el olasztanuláskor, mint ők magyartanulásakor. Az olaszoknak ugyanis meg kell tanulniuk használni a mi szabályainkat, nekünk azonban olaszul beszélve el kell tudnunk tőlük vonatkoztatni.

(5)

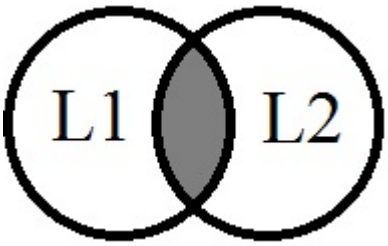

Az akcentuselemzést megkönnyítendő, a fonológiai szabályokat három csoportba különítem el, melyeket (5) alatt illusztrálok. A baloldali halmaz világos része L1 azon szabályait tartalmazza, melyek L2-ben nincsenek meg: L1\L2. A jobboldali világos halmaz az L2-ben működő, de L1-ből hiányzó szabályokat gyűjti össze: L2\L1. A két halmaz metszetébe pedig azok a szabályok kerülnek, melyek mindkét nyelvben szerepelnek: L1∩L2. Erre is igen fontos odafigyelni, mert a közös szabályok (pl. a zöngésségi hasonulás) működésében is akadhatnak különbségek, melyekből észrevétlen kiejtési hibák fakadnak.

A jobboldali halmazt illetőleg (L2\L1) az olaszul tanuló magyaroknak könnyű dolguk van, mert az olasz nyelvben alig van olyan szabály, mely a nyelvtanulást igazán megnehezíthetné, és a magyar nyelvben ne lenne meg. Ide tartozik az előző fejezetben is megemlített *palatalizációs szabályok* egyike, amely alapján az olasz veláris zárhangok /k ɡ/, ha /i e ɛ/ után állnak, /tʃ dʒ/-ként ejtődnek (vö. Krämer 2009: 58–59). Ezt a szabályt olaszul tudó magyarok jól alkalmazzák, ahogy általában az összes többit is, melyek a jobboldali halmazban gyűjthetők fel. A magyar akcentus sajátságaira inkább a baloldali halmaz (L1\L2) és a közös metszet alapján lehet fényt deríteni.

4.1. A szóvégi „ó-szabály”

A magyar nyelvben a középállású kerekített magánhangzók /o oː ø øː/ közti hosszúsági ellentét szó végén neutralizálódik, és ebben a pozícióban csak a hosszú változat megjelenése engedélyezett. A magyarban tehát minden szóvégi /o/ hosszú, míg az olaszban minden szóvégi /o/ rövid. Jól illusztrálják a szabályt olasz eredetű jövevényszavaink, pl.: *bravó, eszpresszó, kapucsínó* stb., melyekben az /o/ megnyúlik, és ez a helyesírásban is rögzül.

Benkő Loránd (1993: 50–57) az *o*-ra végződő olasz jövevényszavainknak háromféle átvételét állapítja meg: Szóvégi magánhangzó nélkül honosodtak meg nyelvünkben azok a szavak, melyeket olyan északkeleti olasz nyelvjárások közvetítettek felénk, ahol szintén lekopott az etimologikus *-o*, pl.: (ék-ol.) *bordèl* → bordély, *strùz* → strucc, *lochèt* → lakat, stb. Szóvégi *a*-val vagy hosszú *ó*-val vettük át azokat a szavakat, melyek olasz megfelelőiben rövid *-o* szerepelt, pl.: *bandìto* → bandita, *spàrago* → spárga, *mulo* ’öszvér’ → mulya, stb. Az *-a* végződésnek az az oka, hogy az olasz szóvégi *-o* jóval nyíltabb a magyar /o/-nál, így helyenként közelebb áll a magyar /ɒ/-hoz. Nyíltsága természetesen az átadó dialektusokban is változó, így a nyíltabb /o/-s dialektusokból érkező szavakat *a*-val, a zártabbakat hosszú *ó*-val vettük át. Benkő megjegyzi, hogy minden olasz *o*-s előzmény esetében hanghelyettesítés lép életbe a magyarban, hiszen nyelvünkben sohasem volt szóvégi rövid *-o* (Benkő 1993: 54). Természetesen a modern átvételeket az írott szóalak is befolyásolja, ezért manapság már nem találkozunk *a*-ra végződő megfelelőkkel, vö.: *csáó, nettó, lottó, kaszinó* stb.

A szóvégi „ó-szabály” komoly nehézséget jelenthet kezdő olasztanulók számára. Először is igen nehéz leszokni a megszokott, és anyanyelvünk szabályrendszere által követelt hosszú *-ó* használatáról, főleg azokban a szavakban, melyek a mi nyelvünkben is meghonosodtak, pl.: *szaltó, szóló, piánó, Rómeó* stb. Másrészt, bár a magyar hosszú és rövid /o/ között csak hosszúsági oppozíció áll fenn, a két hang minőségben sem teljesen egyezik: fonetikai kutatások kimutatták, hogy a hosszú magánhangzókat némivel zártabban ejtjük rövid változatuknál, sőt a középállású /oː/ egyenesen 40%-kal zártabb, mint rövid párja (Kassai 2006: 811).[7] Magyarok olasz beszédében az is előfordul, hogy noha figyelnek a szóvégi /o/-k rövidségére, azokat a hosszú /oː/-nak megfelelő feszességgel ejtik, ami jóval zártabb az olasz szóvégi /o/-nál.

[7] Kassai példaként azt a kommunikációs helyzetet hozza, mikor beszédpartnerünk visszakérdezésére felelve a fonetikailag rövid középállású magánhangzót megnyújtjuk: *„Mit mondtál, hány gyereked van? Öööt?”* (Kassai 2006: 811). Az *ööt–őt* közti zártsági különbség mérések nélkül, szabad füllel is tisztán hallható.

4.2. A mássalhangzó-torlódások feloldása

A szóvégi /o/ hosszú ejtése általában kezdő nyelvtanulók hibája szokott lenni, ebben a pontban viszont egy haladó hibára hívom fel a figyelmet. A mássalhangzó-torlódások feloldására különböző nyelvek különböző stratégiákat alkalmaznak, ezek közül a két legalapvetőbb a mássalhangzótörlés, pl.: $C_jC_kC_l \rightarrow C_jC_l$, és a magánhangzó-betoldás, pl.: CCC→CCVC; előbbi a magyarra, utóbbi inkább az olaszra jellemző. Továbbá szóba jöhetnek különböző hasonulások, ha egy nyelv csak bizonyos jegyekben egyező mássalhangzókat tűr meg egymás mellett, pl.: a nazális hasonulása az őt követő mássalhangzóhoz: *anfiteatro* ’amfiteátrum’ [aɱfitea:tro].

A magyar nyelv mássalhangzó-torlódások terén engedékenyebb az olasznál, négy-, sőt ötelemű kapcsolat is előfordulhat, pl.: *arckrém, sültkrumpli, marketingstratégia* stb. Az olaszban ellenben legfeljebb három mássalhangzó követheti egymást, pl.: *altro* ’más’, lat. MONSTRUM → *mostro* ’monstrum’, ABSTRACTUM → *astratto* ’absztrakt’, utóbbi két esetben a négyelemű latin mássalhangzócsoport az olaszban háromeleműként él tovább, míg a szavak magyar megfelelőjében mind a négy mássalhangzó feltűnik. A magyar nyelv bármilyen két zörejhang kapcsolatát engedélyezi, egyes esetekben akár háromét is, ezzel szemben az olaszban zörejhangkapcsolat csak /s/ részvételével alakulhat ki, minden egyéb mássalhangzó-torlódás zengőhang és zörejhang kapcsolata (vö. Krämer 2009: 129). A nyelv története során végbement hasonulások feloldották a zörejhangkapcsolatokat, ami jól látható az *absztrakt* szó utolsó két mássalhangzóján, ami az olaszban hosszú /t/-vé hasonul. A mássalhangzó-torlódások szótagszerkezeti elemzésére az 5. fejezetben kerítek sort.

A magyarok nyelvtanulása szempontjából leginkább a mássalhangzó-rövidülés (*degeminációt*) szabálya érdekes: a magyar nyelvben nem engedélyezett olyan mássalhangzó-kapcsolat, melynek valamelyik tagja hosszú; ilyen esetben a hosszú elem megrövidül: $C_jC_jC_k \rightarrow C_jC_k$ vagy $C_jC_kC_k \rightarrow C_jC_k$, pl.: *mattrészeg* [mɒtre:sɛg], *inggomb* [iŋgomb]. Ez nehézséget jelenthet a magyarok számára idegennyelv-tanuláskor, mert elképzelhető olyan nyelv, amelyben jelentősége lehet hasonló hangkörnyezetben egy mássalhangzó hosszú ejtésének. Az olaszban például nem él a mássalhangzó-rövidülés szabálya, ezért a magyarokkal ellentétben hosszan ejtik azokat a mássalhangzókat, melyek rövidet előznek meg, pl.: *quattro* [ˈkwat:ro] ’négy’, *fabbrica* [ˈfab:rika] ’gyár’, *applauso* [ap:ˈlawzo] ’taps’, stb. Magyar akcentussal ezeket a szavakat önkéntelenül rövid mássalhangzóval ejtjük: [kvatro], [fabrika], [aplauzo]. Található olyan szópár is az olaszban, amelyben a mássalhangzók hossza látszólag jelentést különböztet meg, pl.: *libra* ’mérlegel’ ↔ *libbra* ’font’, ám ez nem minősül

minimálpárnak, mivel az /i/ az első szóban hosszú, a másodikban rövid: [liːbra]–[libːra], aminek oka az olasz szótagszerkezetben keresendő (l. 5. fejezet).

A mássalhangzó-rövidülés szabályát magyarként rendkívül nehéz ignorálni, olyan esetekben is alkalmazzuk észrevétlenül, mikor nem szeretnénk. Van azonban kivétel a szabály alól a magyar nyelvben is: Siptár (2003: 330) megállapítja, hogy ha szóhatár vagy szóösszetétel határa választja el egymástól a hosszú mássalhangzó két felét, tudjuk azt hosszan ejteni, pl.: *szépprózа*. Ez a kivétel lehetőséget nyújt az olaszul tanulók számára, hogy megtanuljanak a degeminációs szabálytól elvonatkoztatni: olyan szópárokon érdemes kigyakorolni a hosszú mássalhangzó ejtését, melyekben a kivételnek köszönhetően megragadható a hosszú–rövid ellentét ($C_jC_jC_k \leftrightarrow C_jC_k$), pl.: a *szépprózа–Szép Róza*, vagy a *tök krémes–tök rémes* szavak ejtéskülönbségének érzékeltetésével.

A magyar nyelvben további szabályok is korlátozzák a mássalhangzó-torlódások megjelenését (pl.: összeolvadás, mássalhangzó-kiesés stb.), ám ez az olaszul tanulók számára nem érdekes, minthogy az olaszban nem lehetségesek azok a mássalhangzócsoportok, amelyek e szabályokat előhívnák.

4.3. A zöngésségi hasonulás

A zöngésségi hasonulás a magyar és az olasz nyelv fonológiai szabályainak közös halmazában szerepel (vö. 5. ábra), ez nem jelent ugyanakkor könnyebbséget a nyelvtanulók számára, mert a szabály a két nyelvben különbözőképpen viselkedik. A 4.2-ben látott kiejtési hibához hasonlóan a zöngésség eltévesztése is „haladó hibának” tekinthető, hiszen kiküszöböléséhez a szabály ismeretére és tudatos átformálására van szükség, márpedig nehezebb egy anyanyelvünkben már eleve meglévő szabály működését átalakítani, mint egy teljesen újat megtanulni. A következőkben leírom a magyar és az olasz nyelvre jellemző zöngésségi hasonulás tulajdonságait, majd elemzem a különbségeikből fakadó kiejtési hibákat.

A magyarban bármilyen két zörejhang követheti egymást (vö. 4.2.), a zöngésségi hasonulás pedig ezek zöngésségi eltérésének esetén lép életbe. Szabályát (6) alatt írom fel: a magyar nyelvben két egymást követő zörejhangnak egyaránt zöngésnek vagy zöngétlennek kell lennie, pl.: *abszolút* [ɒpsoluːt], *képzel* [keːbzɛl], olyan eset nem fordulhat elő, hogy az egyik zöngés, a másik zöngétlen. Mint a példákból kitűnik, a hasonulás a magyar nyelvben regresszív: visszafelé, azaz jobbról balra fejti ki a hatását.

(6)

[+zörej] → [αzöngés] / __ [+zörej αzöngés]

A zöngésségi hasonulásnak az olaszban jóval kisebb jelentősége van, főleg azért, mert igen korlátozott a nyelvben a zörejhangkapcsolatok száma. Ilyen kapcsolat kizárólag /s/ fonéma részvételével lehetséges, amely bármely mássalhangzó előtt megjelenhet. A zöngésségi hasonulást ugyanakkor az olaszban zengőhangok is kiváltják (/l m n r/), a magyarban nem: ez a legjelentősebb különbség a két nyelvben. Az olaszban így elméletileg minden zörejhang–zengőhang kapcsolat (pl. /fn/) esetén is működnie kéne a hasonulásnak. Ennek ellenére a szabály kizárólag /s/ fonémára vonatkozik, amelynek viselkedése egyébként más tekintetben is különösképp eltér a többi mássalhangzóétól (vö. 5.1. fejezet).

(7)

a) s → z / __ C [+zöngés]

b) *[+réshang] → [+zöngés] / __ C [+zöngés]

Az olasz nyelvben működő zöngésségi hasonulás szabályát (l. 7/a) nem lehet hangok természetes osztályára vonatkoztatva megadni, mint a (6) alatt látható magyart. A 7/b-ben megadott szabály rossz, mert a [+réshang] jegy /s/ mellett /f/-re is vonatkozik, márpedig /f/ zöngés mássalhangzó előtt nem lesz /v/, vö.: *flauto* *[vlawto] ’fuvola’, *fragile* *[vraːdʒile] ’törékeny’, *afgano* [afgaːno] ’afgán’[8] stb. Ellenben /s/ hasonló környezetben zöngésedik, pl.: *slitta* [zlitːa] ’szánkó’, *sgombro* [zgombro] ’makréla’, *bisnonno* [biznɔnːo] ’dédapa’, de: *biscotto* [biskɔtːo] ’keksz’. Utóbbi példának azért van jelentősége, hogy lássuk: zöngés mássalhangzó előtt nem eleve zöngés /z/ fonéma szerepel, hanem /s/ fonéma zöngésedett [z] allofónja.

Magyarok számára nehézséget okozhat /s/ zöngésítése zengőhangok előtt, hiszen a magyarban zengőhangok nem váltanak ki zöngésségi hasonulást. A két nyelv szabályainak különbsége rögtön nyilvánvalóvá válik idegen szavak, illetve tulajdonnevek ejtésekor, l. (8).

[8] Az *afgán* szóban magyarul megtörténik a hasonulás: [ɒvgaːn], olaszul nem.

(8)

	snob	*smog*	*slalom*	*Bosnia*	*Bismarck*
magyar	snob	smog	slɒlom	bosniɒ	bismɒrk
olasz	znɔb	zmɔg	zlaːlom	boznja	bizmark

Az olasz kiejtés szerint a zengőhangok előtti /s/ kölcsönszavakban és tulajdonnevekben is zöngésedik, mint a táblázatból kitűnik. Magyar nyelvtanulók gyakori hibája, hogy az efféle idegen szavakat olaszul beszélve is az anyanyelv szabályának megfelelően, zöngétlen /s/-szel ejtik.

4.4. Hiátustöltés a magyarban és az olaszban

A 4.2. és 4.3. fejezetekben végigkövethettük, mi történik az olasz és a magyar nyelvben, ha két mássalhangzó egymás mellé kerül, és mindennek milyen következményei vannak az idegennyelv-tanulás szempontjából; most ugyanezt a magánhangzókra vonatkoztatva fogjuk megtenni. Hasonló fejtegetésre már került sor a dolgozat 3.3-as pontjában, a félmagánhangzók vizsgálata kapcsán: akkor szintén két [+magánhangzó] jegyű elem találkozását elemeztem. A különbség abban áll, hogy a korábbi esetben a két elem egyazon szótagmagban foglalt helyet (a félmagánhangzó és magánhangzó találkozását így diftongusnak tekintettük), míg jelen esetben a magánhangzók két különböző szótagban szerepelnek, vagyis a hiátushelyzetet fogom elemezni.

A magyar nyelv egyes hiátusok betöltésére használja a [j] félmagánhangzót, ám az csak a szóalakok felszíni szerkezetében jelenik meg, és az eredményt nem tekintjük diftongusnak, pl.: *piac* /piɒts/→[pijɒts], *síel* /ʃiːɛl/→[ʃiːjɛl], stb. Más esetekben, pl. [+alsó] és [+kerek] magánhangzók találkozásakor nem történik betoldás, tehát a hiátus megengedett: *fáraó* [faːrɒoː], *aktuális* [ɒktuaːliʃ], *esőember* [ɛʃøːɛmbɛr], stb. (l. Nádasdy–Siptár 1994: 174–175). Az olasz nyelv hasonló módon alkalmazza a hiátustöltő [j]-ét, pl.: *poesía* [poeˈziːja] ’vers’, *aéreo* %[aˈjeːreo] ’repülőgép’, *feofícea* [feoˈfiːtʃea] ’egy barna algafaj’, stb., ahol hangsúlyos /i/ és utána álló /a/ közé mindig kerül [j] töltőelem, /a/ és /e/ közé esetlegesen, /e/ és /o/ közé pedig nem.

A két nyelv közötti különbség szóhatáron történő hiátushelyzetben, illetve két azonos minőségű magánhangzó találkozásakor ragadható meg. Ha az olaszban két egyforma, hangsúlytalan magánhangzó kerül egymás mellé, ejtésük egybeolvad, és a felszínen egyetlen hosz-

szú magánhangzóként jelennek meg, pl.: *veeménte* [veːˈmente] ’vehemens’, *cooperazióne* [koːpeɾaˈtsjoːne] ’együttműködés’, *lígnee* [ˈliɲːeː] ’fa anyagúak’, stb. Ezt a stratégiát a magyar nyelv is képes alkalmazni hasonló helyzetben, de jóval gyakrabban folyamodik egy másik módszerhez: a két magánhangzó hangsúlyos elkülönítéséhez. Ennek két leggyakoribb módja a mellékhangsúly beiktatása, vagy egy glottális zárhang [ʔ] betoldása, pl.: *kooperál* [ˈkoˌopɛɾaːl], *aláás* [ɒlaːʔaːʃ], stb. Az olasz ellenben az utóbbi kettőre nem képes, így ha magyar nyelvtanulók észrevétlenül e két stratégia valamelyikét alkalmazzák hiátushelyzetben, akcentuselemet szőnek beszédükbe.

Szóhatáron az olasz más eszközhöz is folyamodhat: két hangsúlytalan magánhangzó közül az egyiket törli. A törölt magánhangzó mindig a poszttonikus (a főhangsúly után következő: tehát két szó találkozásakor értelemszerűen a szóvégi, és nem a szó eleji), pl.: *scrivono scrivono un esame* [(skɾi.vo).n(u.n(e.(zaː).me))] ’vizsgát írnak’ (Krämer 2009: 245), ahol a *scrivono* utolsó eleme kiesik (→*scrivon*), és a szó végére került /n/ a következő szó első magánhangzójával alkot egy szótagot: /skrivono#un/ → [skɾi.vo.nun]. A magyar ellenben nem töröl magánhangzót ilyen esetben, a felszíni szerkezetben a mélyszerkezet minden eleme megőrződik (vö. 5.4.), ezért a /skrivono#un/ bemeneti alak magyar kiejtéssel így hangzik: [skɾi.vo.no.un].

A magyar akcentus hiátushelyzet-beli viselkedése más példákon is megfigyelhető, pl.: *Devoto–Oli* ’olasz egynyelvű nagyszótár’. Az olaszok a szótárt [de.vo.tɔː.li]-ként emlegetik, a szóhatáron találkozó két /o/ tehát egyetlen hosszú [ɔː]-ként realizálódik a felszíni szerkezetben. Ez elemezhető a két /o/ találkozásából fakadó megnyúlással, ha a bemeneti alakot egy szónak tekintjük: /devotooli/, mint a *veemente*-féle szavak esetében. Illetve, ha két szónak elemezzük, /devoto#oli/, a *devoto* szóvégi magánhangzójának törlésével. A magyar akcentusban ugyanakkor mindkét magánhangzó megőrződik, és a másodikat (a kutatás korpuszát képező hangfelvételeken jól hallhatóan) ki is emeljük mellékhangsúllyal vagy glottális zárhanggal: [dɛvotoˌoːli], [dɛvotoʔoːli].

Ehhez hasonló helyzet fordul elő a *Sahara* ’Szahara’ szó ejtésében. Minthogy az olasz köznyelv (és a legtöbb dialektus) hangkészletében /h x/ hangok nem fordulnak elő, a szóban az első két /a/ fonetikailag egymás mellett áll. Közülük az egyik (az elemzés szempontjából mindegy, hogy melyik) hangsúlyos is, és mint az 5. fejezetben látni fogjuk, a hangsúlyos magánhangzók hossza nyílt szótagban mindig két mora. A szó ejtése olaszul mégis [saːɾa], és nem *[saːa.ɾa], tehát a *Sara* ’Sára’ és a *Sahara* ’Szahara’ homofón alakok. A három /a/ szegmentum a szóhangsúly következtében gyakorlatilag neutralizálódik, és hosszuk két morává csökken: [aːa→aː = μμμ→μμ]. Ez úgy is elképzelhető, hogy a hangsúlytalan /a/ törlődik,

amire egyébként csak szóhatáron van példa, mint az előbb láthattuk a *Devoto–Oli* példa esetében. A *Sahara* szóban egyébként a magyarok sokszor megtartják a két magánhangzó közé eső /x/ hangot, egyrészt az anyanyelven megszokott ejtés miatt (olaszul beszélve gyakran nem olaszosítjuk az olaszok számára is idegen földrajzi neveket, vö.: *New York, Budapest* stb. – l. 5.4. fejezet), másrészt nem mindig vagyunk biztosak abban, hogy az olaszok hogy ejtik a szót, és nem akarunk hibázni, harmadrészt idegennek is érezzük a [saːra] ejtést.

Azokban az olasz szavakban, ahol szó végén *-ee* szerepel, sajátos ejtést alkalmazunk. A (9) alatti táblázat olyan példákat tartalmaz, melyekben az első *-e* hangsúlyos.

(9)

	europee 'európaiak'	*idee* 'ötletek'	*trincee* 'lövészárkok'	*platee* 'nézőterek'
ol.	ewro'pɛːe	i'dɛːe	trin'tʃɛːe	pla'tɛːe
magy.	ɛuro'peːɛ	i'deːɛ	trin'tʃeːɛ	pla'teːɛ

Az ejtésmódokat a 3.2. fejezetben tárgyalt fonetikai tényezők magyarázzák meg. Nyílt /ɛ/ az olaszban csak hangsúlyos pozícióban jelenhet meg, ezért ha két szóvégi *e*-ből az első hangsúlyos, a második semmiképp sem lehet nyílt /ɛ/, ami a magyar ejtésre jellemző. Ugyanakkor a hangsúlyos magánhangzó az olaszban hosszú lesz, ami a magyarban az /eː/ hangot hívja elő. Ha két egymás melletti /e/ közül az első hosszú, második rövid, a magyar akcentus szerint az első zárt lesz, a második nyílt: [eːɛ]. Olaszul épp fordítva, hangsúlyos helyzetben jelenik meg a nyílt, hangsúlytalanban a zárt változat: [ɛːe] (vö. 3.2., és a 3-as lábjegyzet).

5. Szótagszerkezeti különbségek

Az olasz nyelv idegen akcentussal való ejtéséért a fonetikai (3. fejezet) és a szegmentális fonológiai (4. fejezet) tényezők mellett L1 és L2 szótagszerkezeti különbségei felelősek. Ha valaki úgy megtanul olaszul, hogy tökéletesen képes kiejteni a benne (vagy valamely dialektusában) szereplő hangokat, és azok eloszlási szabályaival is maradéktalanul tisztában van, még ejtheti idegen akcentussal a nyelvet. A szótagszerkezet kapcsán a magyarok olasz kiejtésének két meghatározó tényezőjére hívom fel a figyelmet: egyik a szótag lehetséges elemeinek számára vonatkozik, másik a szóhangsúllyal függ össze.

Az olasz és a magyar szótag felépítését a (10) alatti ábrán szemléltetem, mely a saját rajzom a generatív fonológiában megállapított univerzális szótagszerkezet alapján (vö.:

Durand–Siptár 1997: 72, Rebrus 2001: 87). A szótag összetevőit rövidítések jelzik az ábrán, ezek feloldásai a következők: *K*=szótagkezdet, *R*=szótagrím, *M*=szótagmag, *Z*=szótagzárlat (*kóda*). A szótag szerkezete két nagyobb részre tagolható: szótagkezdetre és rímre. Utóbbi a szótagnak minden nyelvben kötelező eleme, míg előbbi nyelvenként lehet kötelező vagy fakultatív. Az olasz és a magyar esetében a szótagkezdet nem kötelező, előfordulhat V, VC stb. felépítés is. A rím tovább bontható szótagmagra és kódára, melyek közül a mag univerzálisan kötelező, míg a kóda az olaszban és a magyarban fakultatív. Az ábrán *C* mássalhangzót jelöl, *V* magánhangzót, a zárójel kivételes vagy kedvezményezett helyzetben megjelenő szegmentumokat.

(10)

Olasz szótagszerkezet:

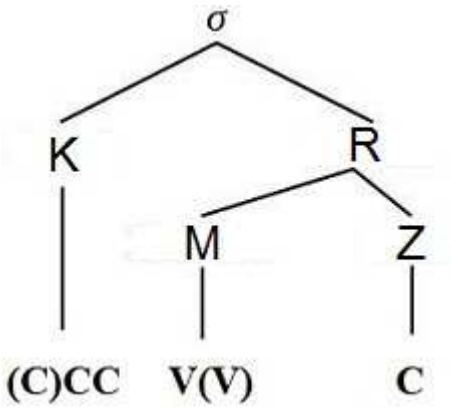

Magyar szótagszerkezet:

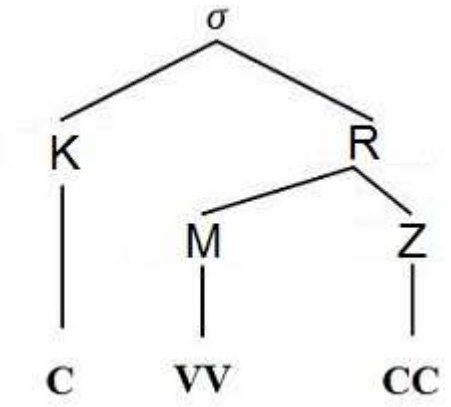

A két nyelv szótagszerkezetének első alapvető különbsége a szótagkezdet és a kóda elemeinek lehetséges számát érinti. Mint a (10)-es ábrán látható, a magyar szótagkezdetben csak egyetlen mássalhangzó engedélyezett, míg az olaszban akár három is; és fordítva: míg az olasz szótagszerkezet csak egytagú kódát enged meg, a magyarban lehetséges a kételemű szótagzárlat. A szerkezetek elemzésére fonotaktikai korlátokat fogok bevezetni (vö. 12., 17., 19. ábra); az első kettőt (11) alatt szemléltetem.

(11)

*KOMPLEX KEZDET: tilos az összetett (≥2 elemű) szótagkezdet (= *$[CC[V]_{rím}]_{\sigma}$).

*KOMPLEX KÓDA: tilos az összetett (≥2 elemű) szótagzárlat (= *$[[VCC]_{rím}]_{\sigma}$).

A *KOMPLEX KEZDET korlátot a magyarra, a *KOMPLEX KÓDÁ-t pedig az olaszra fogom alkalmazni. A két nyelv beszélőinek tehát gyökeresen különbözik az ösztönös szótagolá-

si technikája, ami L2 használatakor akcentusos ejtést eredményezhet. Erre már láttunk példát a 3.2-es fejezetben, ahol az olasz nyílt és zárt középállású magánhangzók közti választást (/ɛ e ɔ o/) magyar beszélők számára a szótag zártsága befolyásolta. Minthogy a magyarok és az olaszok mást értenek nyílt és zárt szótag alatt, a két nyelv kiejtése különbözni fog egymástól. A (3)-as táblázatban látott szavak közül pl. a *vetro* 'üveg' szó olaszul /ve.tro/-ként, magyar akcentussal /vɛt.ro/-ként realizálódik, és mint a 3.2. fejezetben megállapítottam, a magyarok nyílt szótagban az /e/-t, zártban az /ɛ/-t választják. A szótagolási különbség még inkább megmutatkozik olyan szavakban, melyek hármas mássalhangzó-torlódást rejtenek, pl.: *gastro* 'gasztró' magy. /gast.ro/ ↔ ol. /ga.stro/, /gas.tro/ (az /s/ átszótagolásáról vö. 5.1., 5.3.2.). Háromelemű szóbelseji mássalhangzócsoport esetén magyar logika szerint az első két elem kódába, a harmadik szótagkezdetbe kerül: VCCCV→VCC.CV. Az olasz logika ezzel ellenkezik, és legfeljebb egy mássalhangzót helyez a kódába, vagy egyet sem: VCCCV→VC.CCV / V.CCCV.

A kódamássalhangzó az olaszban vagy gemináta egyik fele (pl.: *petto* /pet.to/ 'mell'), vagy zengőhang /l r n m/ (pl.: *ventre* /ven.tre/ 'gyomor') (vö. Krämer 2009: 138), az /s/ kódába kerülésének lehetőségeiről az 5.1. alfejezetben lesz szó. Szóbelseji mássalhangzó-torlódásokat tartalmazó idegen szavakban az olaszok általában magánhangzó-betoldással könnyítik a kiejtést, elkerülve hogy zörejhang kerüljön a kódába, pl.: *laptop* /lap.top/→[la.pə.to.pə].

Közismert tény, hogy szavak peremén kivételes szótagszerkezeti szabályok érvényesülhetnek (vö. Siptár–Törkenczy 2000: 97), ezért nem meglepő, ha szóeleji vagy szóvégi pozícióban az eddigiekben felírt szótagfelépítéstől eltérő alakokkal találkozunk, pl.: magy. *plakát, spriccel* stb., amelyek komplex szótagkezdetet tartalmaznak, vagy ol. *film, alt!* 'állj!' stb., amelyekben komplex kóda tűnik fel. Mindez tehát nem mond ellent az eddig leírtaknak, hanem egy másfajta elemzésre ad lehetőséget, amelynek bemutatására most helyszűkében nem vállalkozhatom, de kiválóan ismerteti Siptár és Törkenczy (2000: 99–103).

5.1. Az extraszillabikus /s/ kérdése

A (10)-es ábrán az olasz szótag felépítésében zárójelben szerepel a háromelemű szótagkezdet első mássalhangzója: (C)CC. A szótagkezdetnek ugyanis csak akkor lehet három tagja az olaszban, ha az első koronális réshang /s/. Az /sC/ kapcsolatok az olasz nyelvben különleges megítélés alá esnek, mert eldönthetetlen, hogy a mássalhangzót megelőző /s/ szótagkezdetben vagy kódában foglal-e helyet. A kérdésnek könyvtárnyi irodalma van (vö. Krämer

2009: 147, Turchi–Bertinetto 2000: 389–421, Bertinetto 1999, Bertinetto 2004), jelen esetben csak az idevágó leglényegesebb részletek felidézésére szorítkozom.

Bertinetto kutatásai során arra jut, hogy a prekonszonantikus /s/ elemzése se szótagkezdetben, se kódában nem célravezető, mert az olaszok (többek között az ő adatközlői) hol ide, hol oda helyezik. Mindezt nem találja nyelvhasználó-függőnek, mert tapasztalatai szerint ugyanaz a személy sem következetes /sC/ használatában, egyik szavában az /s/ szótagkezdetben tűnik fel, a másikban kódában (mindez a hangsúlyos magánhangzó hosszából deríthető ki, vö. 5.2., 5.4.). Magyarázatként azt állapítja meg, hogy az olasz nyelv múltjában az /sC/ csoport heteroszillabikus volt (azaz tagjai különböző szótagban foglaltak helyet), ám a mai olaszban folyamatos változásnak lehetünk tanúi, mely alapján /sC/ egyre inkább tautoszillabikusként (egyazon szótagon belül) jelenik meg (l. Bertinetto 1999: 92–94, Bertinetto 2004: 349–369).

A prekonszonantikus /s/-t tehát nem célszerű extraszillabikusnak tekintenünk, azaz teljesen kizárnunk a szótagszerkezetből, pl.: $[V]_{\sigma}$s$[CV]_{\sigma}$-módon. Főleg azért, mert /s/ képes hozzájárulni a szótagsúlyhoz: észlelhető ugyanis, hogy nehézzé teszi-e a szótagot (vagyis kódában szerepel-e). A fentiek figyelembevételével kutatásom folyamán az /sC/ kapcsolatok rugalmas kezelésére törekszem, tehát a hangfelvételek alapján állapítom meg, hogy az egyes esetekben heteroszillabikusként vagy tautoszillabikusként viselkedik, és e szerint elemzem szótagkezdetben vagy kódában.

5.2. Az olasz szótagsúly-érzékenység

Az olasz kiejtés legfontosabb jellegzetessége a *szótagsúly-érzékenységen* alapul. A kifejezés ahhoz az elmélethez kötődik, mely szerint egyes nyelvekben (pl. az olaszban) meghatározó fontossága van a szavakat felépítő szótagok inherens súlyának (vö. Gordon 2006: 1). Egy szótag akkor nehéz, ha a szótagrím minimum két elemet tartalmaz (pl.: $[C[VVC]_{rím}]_{\sigma}$), egyéb esetben értelemszerűen könnyű (pl.: $[CCC[V]_{rím}]_{\sigma}$), akkor is, ha a kezdet több elemű, az *onset* ugyanis nincs befolyással a szótagsúlyra (vö. Durand–Siptár 1997: 69).

Az olasz nyelv szótagsúly-érzékenysége a hangsúllyal áll összefüggésben: az olaszban a hangsúlyos szótag mindig nehéz. Tehát az a szótagmag, melyre a főhangsúly esik, minden esetben hosszú magánhangzót, diftongust vagy kódamássalhangzót tartalmaz (vö.: Vogel 1982: 45–70, Krämer 2009: 134). Ennek köszönhető például, hogy az ol. *Génova* szó ejtése hosszú /ɛ/-vel történik: [ˈdʒɛː.no.va], míg a *Canóva* névben, ahol a második szótag hangsúlyos, az /o/ nyúlik meg: [ka.ˈnɔː.va]. A *Palérmo* hangsúlyos magánhangzója ellenben rövid:

[pa.ˈler.mo], mivel a szótagrímet eleve két elem tölti ki ([l[er]$_{rím}$]$_{σ}$), és a rím maximális kiterjedése legfeljebb két mora lehet (l. Krämer 2009: 135). A megfigyelésnek két interpretációja lehetséges, melyek a (12) alatt látható fonológiai elvek segítségével ragadhatók meg.

(12)
WSP (*Weight-to-Stress Principle*): A nehéz szótag hangsúlyos.
SPW (*Stress-to-Weight Principle*): A hangsúlyos szótag nehéz.

Az első szerint a hangsúly az olasz szavakban a nehéz szótagot keresi, ami a WSP (vö. Prince–Smolensky 1993: 63, Kager 1999: 155) segítségével írható fel, pl.: a *camicie* [ka.miː.tʃe] ’ingek’ szóban a második szótag lesz hangsúlyos, mivel az /i/ hosszú; míg a *camice* [kaː.mi.tʃe] ’köpeny’ szóban az első, mert az /a/ hosszú. A WSP azonban magyarázat nélkül hagyja azt az esetet, mikor egy szóban több nehéz szótag szerepel, pl.: *pantéra* [pan.ˈtɛː.ɾa] ’párduc’, *árista* [ˈaː.ɾis.ta] ’disznókaraj’, hisz az olaszban szavanként csak egyetlen főhangsúly kiosztása lehetséges. A másik interpretációhoz az SWP elvének bevezetése szükséges (vö. Krämer 2009: 186), amely alapján maga a hangsúly felelős a szótag nehézzé tételéért. Erre jó példa külföldi tulajdonnevek olasz ejtésének megfigyelése, pl.: *Anita* [ˈaːnita]/[aˈniːta], ahol mindkét kiejtés lehetséges, ám a magánhangzók hossza (ill. a szótagok súlya) a hangsúly függvényében változik. Az elemzés során (l. 5.4. fejezet) az utóbbit fogom előnyben részesíteni, melyet Krämer ugyan elvet az olasz hosszúsági jelenségek tanulmányozásánál – egy másik, az ő szempontjából alkalmasabb korlát birtokában (Krämer 2009: 183–186) –, ám én mégis ragaszkodom az SWP-hez, mert akcentusok összevetése szempontjából (amire Krämer nem használja) tökéletesen megfelelőnek és rendkívül hasznosnak találom.

Az eddig látottakból levonható, hogy az olasz nyelvben minden hangsúlyos nyílt szótag magánhangzója hosszú, valamint minden hangsúlytalan magánhangzó rövid. A megállapítást azonban tovább kell pontosítani: véghangsúlyos helyzetben ugyanis a magánhangzók rövidek maradnak, vö.: *méta* [ˈmeːta] ’cél’ ↔ *metá* [meˈta] ’fél’ (Krämer 2009: 157). Továbbá látszólag előfordulhatnak olyan hosszú magánhangzók, melyek hangsúlytalanok, vagy nem főhangsúlyt viselnek, pl.: *cooperare* [ˌkoːpeˈɾaːɾe] ’együttműködik’, *veemente* [veːˈmente] ’vehemens’, *aree* [ˈaːɾeː] ’területek’ (vö. Muljačić 1972: 100–103), ám ezekben a szavakban valójában két szótagmag közvetlen találkozása történik: /ko.o.pe.ra.re/, /ve.e.men.te/, /a.re.e/, melyek a felszínen egybeolvadnak és egyetlen hosszú magánhangzónak tűnnek (l. a hiátustöltő stratégiáknál, 4.4. fejezet).

A (10) alatti ábrán, az olasz szótagszerkezet megjelenítésében két elem is zárójelben szerepel. A szótagkezdet első magánhangzójáról, a prekonszonantikus /s/-ről az 5.1. alfejezetben kerítettem szót, most a szótagmagon a sor: a V(V) ábrázolás mindössze annyit jelent, hogy bizonyos esetben két elemű szótagmag (hosszú magánhangzó) megjelenése is engedélyezett. Mint láttuk, ez az eset a hangsúlyos, de nem véghangsúlyos szótagra vonatkozik. Összegzésképpen felidézem, mely lehetőségek adódnak az olasz nyelvben hosszú magánhangzó megjelenésére: kételemű szótagmag olyan nyílt szótagban lehetséges, melyet nem követ szóhatár: [ˈVV.CV.CV]# (pl.: *ábito* [ˈaː.bi.to] ’ruha’); [CV.ˈCVV.CV]# (pl.: *favóre* [fa.ˈvoː.ɾe] ’szívesség’); de: [CV.CV.ˈCV]# (pl.: *sanità* [sa.ni.ˈta] ’egészségügy’).

5.3. A szótagsúly szerepe a magyar akcentusban

A magyar nyelvben – az olasszal ellentétben – a hangsúly nem áll összefüggésben a szótagsúllyal, ám a metrikai szerkezet igen (vö. Gordon 2006: 207–210). Többek között ennek köszönhető, hogy a magyar magánhangzók között van hosszúsági ellentét, míg az olaszok között nincs; mindez gyökeres különbséget jelent a két nyelv kiejtési mechanizmusában, ami a kutatás számára igen fontos akcentus-összetevőkben nyilvánul meg.

5.3.1. Hangsúlyfüggetlen hosszú magánhangzók

A magyar nyelvben a hangsúly mindig a szó első szótagjára esik (vö. Siptár 2003: 377). Nagy különbség az olaszhoz képest, hogy a magyarok tudnak hangsúlyfüggetlenül is hosszú magánhangzót ejteni; a bizonyos tekintetben előnyös magánhangzó-hosszúsági oppozíció azonban olasz nyelvtanuláskor hátrányt jelenthet. A nyelvtanulókban általában nem tudatosul az olasz hangsúly és a magánhangzóhossz összefüggése, ezért igen gyakran követik el azt a kiejtési hibát, hogy bár a megfelelő helyen hosszú magánhangzót ejtenek, a hangsúlyt nem rá helyezik. A (13) alatti táblázatban négy példát hozok a különbség bemutatására.

(13)

	struttura ’struktúra’	*cortile* ’udvar’	*direttore* ’igazgató’	*fenomeno* ’jelenség’
ol.	[strut'ːuːɾa]	[kor'tiːle]	[diɾet'ːoːre]	[fe'nɔːmeno]
magy.	['strutːuːɾa]	['kortiːlɛ]	['diɾɛtːoːɾɛ]	['fɛnoːmɛno]

A táblázatban szereplő magyar akcentusos alakok természetesen nem mindig így fordulnak elő, hangfelvételeimről válogattam őket, melyeken spontán olasz beszédet rögzítettem. Elképzelhető, hogy egy olaszul beszélő magyar valamely megnyilatkozásában a táblázatnak megfelelően ejti a szavakat, kicsit később viszont már az olasz kiejtés szerint. Mindenesetre megfigyelhető az a tendencia, hogy azoknak a három vagy több szótagú szavaknak az esetében, melyekben a hangsúly nyílt szótagra esik (pl. a táblázat szavai), a magyarok sokszor az első szótagot hangsúlyozzák, amellett, hogy helyesen megnyújtják az olasz ejtés szerint is hosszú magánhangzót.

Hasonló adatokkal visszakérdezés kontextusában lehet leginkább találkozni, visszakérdezéskor ugyanis még inkább nyomatékosítjuk a szóhangsúlyt. A (14) alatti példában egy rövid párbeszéd olasz és magyar megfelelőjét hasonlítom össze, a visszakérdezés által nyomatékosított szótagot nagybetűvel emelem ki.

(14)

magy.	*– Vettem egy kengurut.* *– Egy KENgurut?!*
ol.	*– Ho compráto un cangúro.* *– Un canGÚro?!*
magy.	*– Ho compráto un* [kaŋˈguːɾo]. *– Un* [ˈkaŋguːɾo]*?!*

A magyar nyelvben az első szótag ejtődik nagyobb intenzitással, az olaszban a második (a hangsúlytalan névelőket nem számítva). A táblázat harmadik sorában az olasz mondat magyar akcentus szerinti lehetséges ejtése szerepel: a visszakérdezés ténye miatt, ha egy magyar olvassa fel az olasz párbeszédet, jóval nagyobb eséllyel fogja a második *canguro* ’kenguru’ szót az első szótagra eső magyar anyanyelv szerinti hangsúllyal ejteni, mint az elsőt.

5.3.2. Szótagsúly és nyílt szótag

Hosszabb ideje olaszul tanuló magyarok ösztönösen ráéreznek arra, hogy az olaszban melyik magánhangzókat kell hosszan ejteni, és bár a szabály (*hangsúlyos magánhangzók nyílt szótagban hosszúk*) nem tudatosul bennük, használják. Akcentusos ejtést ez esetben az okozhat, hogy a magyar nyelv mást tekint nyílt szótagnak, mint az olasz.

A (11) alatt felírt fonotaktikai korlátok alapján (l. 5. fejezet) a magyar három mássalhangzóból kettőt mindig kódába és egyet szótagkezdetbe helyez: CCC→CC.C, míg az olasz esetében akár mindhárom szerepelhet a szótagkezdetben. A (15)-ös táblázatban olyan szavakat sorolok fel, melyeket a két nyelv beszélői különbözőképpen bontanak szótagokra.

(15)

	ol.	magy.
allégro 'vidám'	[al.ˈːeː.gɾo]	[al.ˈːɛg.ɾo]
Capri	[ˈkaː.pɾi]	[ˈkap.ɾi]
litro 'liter'	[ˈliː.tɾo]	[ˈlit.ɾo]
ottóbre 'október'	[ot.ˈːɔː.bɾe]	[ot.ˈːob.ɾɛ]
sacro 'szent'	[ˈsaː.kɾo]	[ˈsak.ɾo]
sopra 'fent'	[ˈsoː.pɾa]	[ˈsop.ɾa]
áquila 'sas'	[ˈaː.kwi.la]	[ˈak.vi.la]
égloga 'eklóga'	[ˈɛː.glo.ga]	[ˈɛg.lo.ga]
íbrido 'hibrid'	[ˈiː.bɾi.do]	[ˈib.ɾi.do]
lácrima 'könny'	[ˈlaː.kɾi.ma]	[ˈlak.ɾi.ma]
páprica 'őrölt paprika'	[ˈpaː.pɾi.ka]	[ˈpap.ɾi.ka]
pútrido 'rothadt'	[ˈpuː.tɾi.do]	[ˈput.ɾi.do]

Egy zörejhang és egy zengőhang kapcsolatát a magyar mindig különböző szótagokban különíti el: /VCCV/→[VC.CV], míg az olasz ugyanabba a szótagkezdetbe helyezi: /VCCV/→[V.CCV]. A két mássalhangzót megelőző magánhangzó az olaszban így megnyúlik, ha hangsúly esik rá. A magyar nyelv szabályai szerint azonban ezek a szótagok zártnak számítanak, így a hangsúlyos magánhangzóknak felesleges megnyúlniuk.

Érdekesség, hogy a rövid /a/ ejtése nem esik nehezünkre a rövid /e/-vel ellentétben. A táblázat első példájában, az *allegro* szó elején tudunk rövid /a/-t ejteni, de a hangsúlyos /e/ megrövidülve nyílt [ɛ]-vé változik (vö. 3.2. fejezet). Egyéb példákból is kitűnik, hogy magyarok számára a rövid /a/ hang ejtése könnyebb a rövid /e/-nél. Feltűnhet például, hogy a *bravó* szó magyarul /a/-val is megjelenhet: [bɾɒvoː]/[bɾavoː], de a *dettó* (< ol. *d[e]tto*) idegenül hangzik rövid /e/-vel: [dɛtːoː], *[detːoː]. A szótagszerkezeti különbségeket és a rövid /a/ kérdését jól láttatja a *sacro* 'szent' szó: ha ellentétbe helyezzük a magyar *szákra* 'halbegyűjtő hálóra' kifejezéssel, kitűnik, hogy lehetséges a hosszú /aː/ ejtése azonos fonetikai környezetben.

A *sacro* magyar ejtésében mégis rövid /a/ szerepel. Ez azt jelentheti, hogy a nyelvtanulók ösztönösen ráéreznek az olasz nyelv szótagsúly-érzékenységből fakadó szabályára, és azt az L1-nek megfelelő szótagszerkezet szerint alkalmazzák.

5.4. Optimalitáselmélet

5.4.1. Az elmélet beillesztése a kutatásba

Kutatásomban a nyelvi adatok elemzésére az *Optimalitáselméletet* (OT) használom (Prince–Smolensky 1993, Kager 1999, McCarthy 2004, Rebrus 2001). Az elméletet lényegét a *Budapest* szó olasz és magyar ejtésének elemzésével mutatom be röviden a (16) alatti táblázatban.

(16)

Magyar ejtés szerint:

/budapest/	*#[–hangsúly]$_{\sigma}$	TÖLT	*KÓDA
☞ 'bu.dɒ.pɛʃt			**
'buu.dɒ.pɛʃt		*!	**
bu.dɒ.'pɛʃt	*!		**
'bud.dɒ.pɛʃt		*!	***
'bu.ka.rɛʃt		*!*	

Olasz ejtés szerint:

/budapest/	SWP	*[+nehéz +hangsúly]$_{\sigma}$#	*KÓDA
'bu.da.pest	*!		**
☞ 'buu.da.pest			**
bu.da.'pɛst		*!	**
'bud.da.pest			***!
☞ 'buu.ka.rest			**

A táblázat olyan gépnek tekinthető, amelybe ha bedobunk egy bemeneti alakot, az összes lehetséges kimeneti alakot előteremti, majd bizonyos korlátok segítségével kiválasztja az

adott nyelv számára legmegfelelőbbet (*optimálisat*). A (16) alatti táblázatokban a bemenet a bal felső sarokban látható: /budapest/, a lehetséges kimenetek az alatta lévő oszlopban, míg a korlátok a felső sorban. Ha egy alak megsérti valamelyik korlátot (csillag jelzi), azt a gép kiszórja a rendszerből (felkiáltójel jelzi), kivéve, ha a korlátot minden alak egyformán megsérti. A korlátok többször is megsérthetők, így a csillagok halmozhatók, ilyen esetben a legtöbb csillagos alak esik ki (vö.: a *KÓDA oszlopa). A kiesettek a további elemzésben is részt vesznek, ám szürke háttér mutatja, hogy már nem fontosak számunkra. Az Optimalitáselmélet lényege, hogy a mélyszerkezeti alakok (a bemenet) minden nyelv számára azonosak, míg a felszíni szerkezethez (a különböző kimenetekhez) univerzális korlátok szűrőjén keresztül lehet eljutni. A nyelvek közötti különbségeket a korlátok rangsorolása adja, amely nyelvenként (jelen esetben akcentusonként) különbözik. (Vö. Rebrus 2001: 77–84.) A bemutató elemzéshez használt korlátok jelentését (17) alatt magyarázom meg.

(17)

*#[–hangsúly]$_{\sigma}$: A hangsúly a szó első szótagjára esik.
*KÓDA: A szótagnak tilos kódát tartalmaznia.
TÖLT: A bemenet tartalmazza a kimenet minden elemét.
SWP: A hangsúlyos szótag nehéz.
*[+nehéz +hangsúly]$_{\sigma}$#: Szó végén tilos a hangsúlyos nehéz szótag.

A /budapest/ mélyszerkezetű szó az olasz kiejtés felszíni szerkezetében nem jelenhet meg [budapest]-ként, ezt három korlát is tiltja. Az SWP alapján a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie, így a magyar ejtés szerinti alak rögtön kiesik: *[ˈbu.da.pest]. A mélyszerkezetben az egyetlen eleve nehéz szótag az utolsó, de a másodikként rangsorolt korlát megtiltja, hogy rá essen a hangsúly: *[bu.da.ˈpɛst]. A második szótag kezdetének geminációja azért nem jó megoldás, mert így a kérdéses kimenet eggyel több kódamássalhangzót tartalmaz, mint a többi, ami ellentmond a *KÓDA korlátnak: *[ˈbud.ːa.pest]. Végül két alak marad versenyben: [ˈbuː.da.pest] és [ˈbuː.ka.rest]. Egy újabb korlát hozzáadásával (TÖLT) természetesen utóbbit ki lehetne dobni, de így az elemzés egy generatív fonológiai választ adhat arra a kérdésre, miért keverik össze olyan sűrűn az olaszok a magyar és a román fővárost.

Az OT-elemzés remekül használható akcentusok vizsgálatára. Segítségével elemzés készíthető bármely szó idegen nyelvi ejtéséről, a két (vagy több) nyelv sajátos akcentusára jellemző korlátok különböző rangsorolásával, sőt halandzsaszavak elméletbeli ejtését is meg le-

het állapítani. Kutatásom során sok elemzést készítettem, dolgozatomba helyszűkében csupán néhányat illeszthetek be közülük, amire az 5.4.2-es fejezetben kerítek sort.

5.4.2. OT-elemzések

Igen érdekes azoknak a tulajdonneveknek az ejtése, melyek olaszok és magyarok számára is idegenek. Az olaszt L2-ként beszélők ilyen esetben választásra kényszerülnek: el kell dönteniük, hogy L1 vagy L2 akcentusa szerint ejtsék a neveket, esetleg egy harmadik nyelv alapján, amelyhez az érintett név tartozik. A földrajzi nevek egy részével nincs különösebb gond, mert le vannak fordítva olaszra (pl.: *Londra* 'London'), mások azonban nincsenek, csak jellegzetes ejtésük van. További kérdés, hogy ez a bizonyos ejtésmód a földrajzi név fordításának tekinthető-e, pl.: a [ˈbuː.da.pest] *Budapest* város nevének ugyanolyan olasz fordítása-e, mint a *Londra* Londoné. Szólnak érvek mellette és ellene is, ám ezzel most nem foglalkozom. A magyarok rendszerint az anyanyelvi ejtés használata mellett döntenek ebben a helyzetben, amit a (18) alatti elemzésben *New York* példáján mutatok be.

(18)
Magyar ejtés szerint:

new york	*#[–hangsúly]$_{\sigma}$	TÖLT	KÖT	*KÓDA
ˈnuu.jook		*!	*	*
☞ ˈɲuu.jork				**
ɲuu.ˈjɔrk	*!			**
ˈɲu.jork			*!	**
ɲu.ˈjɔr.kə	*!			*

Olasz ejtés szerint:

new york	SWP	*[+nehéz +hangsúly]$_{\sigma}$#	*KÓDA	WSP
ˈnuu.jook			*	*!
ˈɲuu.jork			**!	*
ɲuu.ˈjɔrk		*!	**	*
ˈɲu.jork	*!		**	*
☞ ɲu.ˈjɔr.kə			*	

A *New York* szó angol ejtése megközelítőleg [njʊːˈjɔːk], az olasz és a magyar nyelv számára mégsem ez jelenti a kiinduló alakot. Nem egyértelmű a bemenet ebben az esetben (ezért nem is fonetikai átírás szerint közlöm a táblázatban), mert az ejtést az írott szóalak is befolyásolja, valamint a két nyelv beszélői feltehetőleg nem az angol kiejtés alapján tanulták meg a szót, hanem valamely közvetítő alakon keresztül. Bizonytalan mélyszerkezettel állunk hát szemben, amellyel kapcsolatban csak néhány biztos támpontunk van (pl. hogy az /r/ a magyar és az olasz kiejtésben is megőrződik). Új korlátok is bevezetésre kerültek az eddig látott öt mellett, melyeket (19) alatt feloldok.

(19)
KÖT: A kimenet tartalmazza a bemenet minden elemét.
WSP: A nehéz szótag hangsúlyos.

A KÖT a TÖLT-höz hasonló hűségkorlát[9], különbségük abban áll, hogy az egyik a bemenet elemeit tartja számon a kimenethez képest (nem vehetünk el semmit a kiinduló alakból – KÖT), a másik fordítva (nem adhatunk hozzá semmit a kimenetekhez a kiinduló alakhoz képest), (vö. Rebrus 2001: 95). A WSP már szóba került az 5.2. fejezetben, ahol nem volt számunkra megfelelő, mivel nem tudott választ adni azoknak a szavaknak a kérdésére, melyek több nehéz szótagot is tartalmaznak. Ez a tulajdonsága most kedvező: minthogy egy olasz szóban csak egy főhangsúly kerül kiosztásra, a WSP kiselejtezi az elemzésből a több nehéz szótaggal rendelkező alakokat.

A táblázatokban természetesen nem minden lehetséges kimenetet tüntetek fel, csak az elemzés számára lényegeseket. Biztosak lehetünk abban, hogy a bemenet két nehéz szótagot tartalmaz, hiszen az ang. *new* 'új' szó hosszú /uː/-val él mind a magyar, mind az olasz köztudatban, míg a *York*-ban komplex kóda tűnik fel. Ebben a formában azonban nem jelenhet meg az olasz kiejtésben, mégpedig a WSP elve miatt, amely alapján minden nehéz szótagnak hangsúlyt kéne kapnia. Az egyik szótagnak könnyűvé kell válnia, amely vagy a hosszú magánhangzó megrövidülésével [ɲuː]→[ɲu], vagy a kódamássalhangzók átszótagolásával lehetséges: [jɔrk]→[jɔ.rkə]. Az /r/ azonban nem szótagolódhat át, mert az olaszban a zörejhang előtt megjelenő zengőhangok csak a kódában foglalhatnak helyet. A megoldás a

[9] Elemzésemben a hűségkorlátok nem sértenek meg bizonyos hangcseréket, pl.: /budapest/ → [bu.dɒ.pɛʃt]/[bu.da.pest], amennyiben a kimeneti alak nem sérti a bemenet szegmentumait. A /jork/→*[jook] ugyanakkor áthágja mind a KÖT, mind a TÖLT korlátot, hisz előbb elveszi a bemenet egyik elemét, majd hozzáad egy másikat: /jork/→[jok]→[jook].

előtt megjelenő zengőhangok csak a kódában foglalhatnak helyet. A megoldás a *york* szótag hangsúlyozása, valamint a hangsúlytalan szótagbeli /uː/ megrövidülése. Mindemellett a komplex kóda is felbomlik, hiszen az olasz akcentusban a szó végén megjelenik egy epentetikus *schwa*, így a /k/ átszótagolódik: [jɔrk]→[jɔr.kə], *New York* városnév tehát olaszosan [ɲu.ˈjɔr.kə]-ként hangzik. A magyar ejtésmód bármennyi nehéz szótagot elvisel egy szóban, és a hangsúlyt következetesen az első magánhangzóra helyezi. Az olasszal ellentétben igen magasra rangsorolja a KÖT és a TÖLT hűségkorlátokat, ezért a kedvező kimenetek megőrzik a bemenet szegmentumait. Az optimális alak ennek köszönhetően [ˈɲuː.jork] lesz.

A 3.1. fejezetben szóba került az inherensen hosszú mássalhangzók ejtésének kérdése: az olasz köznyelvben az /ɲː/ és az /ʃː/ fonémák hossza két mora. Északolasz területeken azonban nem ejtenek geminátákat, általában még a sztenderd nyelvváltozatot beszélve sem. Szavaik mégsem rövidebbek a déli beszélőkéinél, mert a belső egyensúly kiegyenlítődik a hangsúlyos magánhangzó pótlónyúlása révén. A (20) és (21) alatti táblázatokban *Bologna* város nevének olasz kiejtését elemzem.

(20)

/bo.loɲ.ɲa/	SWP	KÖT	TÖLT
'bo.lo.ɲa	*!		
bo.'lo.ɲa	*!		
bo.'loo.ɲa		*!	*
☞ bo.'loɲ.ɲa			
bo.'loɲ		*!*	

A (20) alatti elemzés első kimeneti alakja ([ˈboloɲa]) a városnév magyar megfelelőjének szerkezetét mutatja, amely csak az utolsó magánhangzó minőségét tekintve különbözik a táblázatban szereplő szótól: [ˈboloɲɒ]. Olasz kiejtés szerint azonban a második szótag a hangsúlyos, amelynek nehéznek kell lennie, így az első két kimenet kiesik. Az utolsó alakot, [bo.ˈloɲ], a KÖT korlát ejti ki, hisz két szegmentum is hiányzik belőle a mélyszerkezethez képest. Hasonló oknál fogva minősül alkalmatlannak a [bo.ˈloː.ɲa], amely a KÖT és a TÖLT korlátot is megsérti, hisz elvesz egy hangot a bemenetből, majd hozzáad egyet: /bo.loɲ.ɲa/→[bo.lo.ɲa]→[bo.ˈloː.ɲa]. Ez az elemzés azonban nem megfelelő számunkra, hiszen a [bo.ˈloː.ɲa] kimenetel teljes mértékben olaszosnak számít, maguk a bolognaiak is így

ejtik városuk nevét. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy más bemeneti alakkal kell dolgoznunk.

(21)

/bo.lo.ɲa/	SWP	KÖT	TÖLT
'bo.lo.ɲa	*!		
bo.'lo.ɲa	*!		
☞ bo.'loo.ɲa			*
☞ bo.'loɲ.ɲa			*
bo.'loɲ		*!	

A (21) alatti elemzésből két alak kerül ki győztesen, hisz mindkettő megfelel az olaszos ejtés legfőbb kritériumainak. A hangsúlyos szótagot vagy a kételemű szótagmag teszi nehézzé (északol. [bo.ˈloː.ɲa]), vagy a kódamássalhangzó: [bo.ˈloɲ.ːa]. Bemenetnek ezúttal olyan mélyszerkezeti alakot jelöltem meg, amelyben csak szimpla /ɲ/ szerepel: ha ugyanis mindkét nyertes kimenet hangsúlyos szótagja bővül egy-egy szegmentummal, a TÖLT korlát nem veti ki őket az elemzésből.

A *Bologna* szó olasz kiejtését azért vizsgáltam ilyen részletesen, hogy illusztráljam a szótagsúly-érzékenység jelentőségét. Olaszok külföldi beszédének az a legfeltűnőbb ismertetőjele, hogy a *hangsúlyos nehéz szótag* (SWO) szabályát az idegen nyelvre is átragasztják (vö.: *Budapest* ol. [ˈbuː.da.pest]). Az olaszt L2-ként beszélők legfeltűnőbb akcentusjegye viszont épp ennek ellentétéből fakad: a hangsúlyos szótag nehézzé tételének elmulasztásából.

5.5. Hangsúlyválasztás

Az utolsó jelenség, mellyel dolgozatomban foglalkozom, a hangsúlyos szótag kiválasztását érinti az olasz szavakban. Minden nyelvtanulónak, bármilyen anyanyelvű legyen is, keményen meg kell küzdenie az olasz szóhangsúllyal, amely a szavak utolsó három szótagjának bármelyikére eshet (egyes esetekben a hátulról számított negyedikre vagy ötödikre is, pl.: *teléfonamelo!* ’telefonáld meg nekem azt’). Ebben a fejezetben a magyar nyelvtanulókra leginkább jellemző hibákat fogom bemutatni. A vizsgálat során csak a főhangsúllyal foglalkozom, mert bár mellékhangsúly is előfordulhat az olasz szavakban, az akcentusvizsgálat szá-

mára ez érdektelen, minthogy nem áll összefüggésben a szótagsúly-érzékenységgel (tehát mellékhangsúlyt viselő szótagoknak nem kell szükségszerűen nehéznek lenniük).

A véghangsúlyos szavak esetében könnyű dolgunk van, hisz ezek ékezettel vannak jelölve (illetve magánhangzóik rövidek). Az igazi nehézséget az okozza, mikor nem tudjuk eldönteni, hogy egy szóban az utolsó előtti vagy az azt megelőző szótag hangsúlyos. A (22) alatti táblázatban olyan olasz szavakat sorolok fel, amelyek hangsúlyozását magyarok gyakran elrontják. A legfelső sor rövidítései a négy lehetséges szótagszerkezeti felépítésre utalnak, *Z* zárt szótagot jelent, *Ny* pedig nyíltat (az utolsó szótag az 5.4. fejezetben látottak okán mindig nyílt). A szótagok zártságát magyar beszélők szempontjából állapítom meg, hiszen a magyar akcentus jellegzetességeit vizsgálom, eszerint két mássalhangzó találkozásakor az első mindig kódába kerül, pl.: *anatra* /a.nat.ra/ ’kacsa’ (*NyZNy*).

(22)

ZNyNy#	NyZNy#	ZZNy#	NyNyNy#
appendice ’appendix’	*anatra* ’kacsa’	*albatro* ’albatrosz’	*canoa* ’kenu’
cornice ’keret’	*celebre* ’híres’	*arbitro* ’bíró’	*civile* ’civil’
graffito ’falrajz’	*lugubre* ’gyászos’	*cattedra* ’katedra’	*erede* ’örökös’
intrighi ’intrikák’	*macabro* ’haláli’	*mandorla* ’mandula’	*nemico* ’ellenség’
nocciola ’mogyoró’	*penetra* ’áthatol’		*radice* ’gyökér’
pantera ’párduc’	*Taranto*		*severo* ’szigorú’

A magyarok ösztönösen logikát keresnek az olasz szavak hangsúlyozásában, aminek megfigyeléseim szerint a szótagszerkezet áll a hátterében. Hangfelvételek, valamint saját tapasztalataim alapján megállapítottam egy tendenciát, amely valószínűsíthetően minden olaszul tanuló magyarnál visszaköszön. Alapjában véve a zárt szótagokat hangsúlyozzuk, talán épp az olasz szótagsúly-érzékenység miatt, hisz érezzük, hogy az olaszok a hangsúlyos szótagot elnyújtják. Az OT-elemzésre visszatekintve, mivel a magyarban igen magasan rangsoroltak a hűségkorlátok (TÖLT, KÖT), logikusabb egy eleve nehéz szótagra helyezni a hangsúlyt, mint létrehozni egy új nehéz szótagot valamely szegmentum beiktatásával. A magyar akcentusban, a ZNyNy és NyZNy felépítésű szavaknál ezért tendenciálisan a zárt szótag lesz a hangsúlyos, pl.: *cornice* [ˈkor.ni.tʃɛ], *nocciola* [ˈnotʃ.ːo.la], *penetra* [pɛ.ˈnɛt.ra], stb. Az olasz nyelvben azonban pont ezzel ellentétesen történik a hangsúlyok kiosztása: *corníce* [kor.ˈniː.tʃe], *noccióla* [notʃ.ˈːɔː.la], *pénetra* [ˈpɛː.ne.tra], stb. A táblázat első két oszlopa csu-

pa olyan szót tartalmaz, melyeknek olasz ejtés szerint az első nyílt szótagjára esik a hangsúly, amelyben értelemszerűen megnyúlik a magánhangzó. A harmadik oszlop szavaiban két zárt szótag is feltűnik (ZZNy): ilyen esetben magyarként arra hajlunk, hogy a második zártra helyezzük a hangsúlyt, pl.: *albatro* [al.ˈbat.ro], *arbitro* [ar.ˈbit.ro], *mandorla* [man.ˈdor.la], stb. Az olasz nyelvben azonban ismét ellentétesen működik a hangsúlyozás: *álbatro* [ˈal.ba.tro], *árbitro* [ˈar.bi.tro], *mándorla* [ˈman.dor.la], stb. A negyedik oszlop szavai végül három nyílt szótagot tartalmaznak (NyNyNy). Kódamássalhangzó híján ezúttal mindenképp hosszúvá kell tennünk egy magánhangzót: erre tendenciálisan az első nyílt szótagban szereplőt választjuk, talán a magyarra jellemző szóeleji hangsúly befolyására. A szavak ejtése tehát jó eséllyel a következő lesz: *canoa* [ˈkaː.no.a], *erede* [ˈɛː.ɾɛ.dɛ], *radice* [ˈraː.di.tʃɛ], stb. Az olasz változat ezzel szemben így hangzik: *canóa* [ka.ˈnɔː.a], *erede* [e.ˈɾɛː.de], *radice* [ra.ˈdiː.tʃe], stb.

A magyar anyanyelvűek választása az analógia jelenségével is igazolható, hiszen az olasz nyelvben kimutathatóan több szó hangsúlyozódik a feltételezett magyar logikának megfelelően, mint úgy, ahogy a (22)-es táblázatban láttuk. (23) alá olyan szavakat gyűjtök, melyekben a magyarok ösztönösen jó helyre teszik a hangsúlyt.

(23)

ZNyNy#	NyZNy#	ZZNy#	NyNyNy#
albero ’fa’	*aratro* ’eke’	*albergo* ’szálloda’	*abito* ’ruha’
fabbrica ’gyár’	*colomba* ’galamb’	*bongiorno* ’jónapot’	*fragola* ’eper’
gambero ’rák’	*manovra* ’manőver’	*concentra* ’koncentrál’	*genere* ’műfaj’
lampada ’lámpa’	*pilastro* ’pillér’	*contorno* ’köret’	*musica* ’zene’
pallido ’sápadt’	*volante* ’kormány’	*sentenza* ’szentencia’	*rapido* ’gyors’

Hangsúlyválasztásunk magyarázata ugyanaz, mint az előbb. Az első két oszlop szavaiban a zárt szótagot részesítjük előnyben (pl.: *albero* [ˈal.bɛ.ɾo]), a harmadik oszlopban a második zárt szótagot (pl.: *albergo* [al.ˈbɛr.go]), a negyedikben pedig az első nyíltat (pl.: *abito* [ˈaː.bi.to]). Nagy különbség, hogy ezekben a szavakban az olaszok is ugyanide helyezik a hangsúlyt, bár más okból kifolyólag (az okokról l. Krämer 2009: 156–186). Így anyanyelvünk logikáját követve gyakorlatilag ráhibázunk a helyes ejtésre, míg a (22) alatt látott szavak esetében ugyanezen oknál fogva futhatunk bele hibába.

Előfordulhat, hogy a (23)-as táblázat első és utolsó oszlopában szereplő, ill. a hozzájuk hasonló felépítésű szavakat (ZNyNy, NyNyNy) a magyar nyelvtanulók nem a leírtaknak meg-

felelően hangsúlyozzák, pl.: *gambero* [gamˈbeːro], *fragola* [fra.ˈgoː.la], stb. Véleményem szerint az ilyesfajta hangsúlyozás hiperkorrekcióra vezethető vissza. Az ok az lehet, hogy az elsőre logikusnak tűnő hangsúlyozást visszautasítjuk, talán sok korábban elkövetett hiba hatására, és szándékosan a másik lehetőséget választjuk. Pl.: érezzük, hogy a *pallido* szó [ˈpal.ːi.do]-ként jobban hangzana, mint [pal.ˈːiː.do]-ként, mégis az utóbbi alak mellett döntünk, mert más hasonló felépítésű szavak – pl.: *graffito*, l. (22) – már sokszor becsaptak minket.

A hangsúlyválasztásnak van még egy terepe, mely ingoványos talaj számunkra: az *-ia* végződésű szavak csoportja. A (24) alatti sor felolvastatásával könnyen zavarba lehet hozni a magyar anyanyelvű olasztanulókat, mert a jól megtanult szabállyal ellentétben nem mindig az *-i-* viseli a hangsúlyt.

(24)
categoria, armonia, cerimonia, isteria, modestia, malattia, fobia, cattiveria, galassia...

Az /a/ előtti /i/ sok esetben félmagánhangzóként jelenik meg a felsorolt (és hozzájuk hasonló) szavakban, így az /a/-val egy szótagmagot alkot: tehát nem eshet rá a hangsúly. A hangfelvételek tanúsága szerint az általam megkérdezett, olaszul jól tudó magyarok közül senki sem tudta hibátlanul felolvasni a (24) alatti sort. Sajnos ebben a helyzetben nem lehet logika alapján meghatározni, hogy az /i/ mikor magánhangzó és mikor félmagánhangzó, az egyetlen módszer, amellyel a kiejtési hibák elkerülhetők, a szavak ejtésének megtanulása. A felsoroltak közül az /i/ a következőkben hangsúlyos: *categoría* 'kategória', *armonía* 'harmónia', *istería* 'hisztéria', *malattía* 'betegség', *fobía* 'fóbia'; és a következőkben hangsúlytalan: *cerimónia* 'ceremónia', *modéstia* 'szerénység', *cattivéria* 'gonoszság', *galássia* 'galaxis'. A kiejtést nehezíti, hogy számos szónak azonos a magyar megfelelője, ám azokban a magánhangzó-hosszúság sokszor épp ellentmond az olasz szóhangsúlynak. Mivel jóval kevesebb azoknak a szavaknak a száma, melyekben az /i/ félmagánhangzóként jelenik meg, esetleg érdemes lehet ezek nagyját jól megtanulni, és a többi hangsúlyozásáról kizárásos alapon dönteni.

6. Összegzés és kitekintés

Dolgozatom voltaképp egy nagyobb elméleti kutatás kivonata. A magyar akcentus tanulmányozásának gondolata sokszor megfogant bennem korábban, de mindig kidolgozatlan maradt. Szükségem volt egy munkanyelvre, az olaszra, amelynek anyagán bemutathattam a magyar kiejtés jellegzetességeit a három kidolgozott szempont szerint. Az olasz olyan nyelv, amelyet a magyarok viszonylag könnyen és gyorsan meg tudnak tanulni (pl. könnyebben,

a magyarok viszonylag könnyen és gyorsan meg tudnak tanulni (pl. könnyebben, mint az angolt, és gyorsabban, mint a franciát), elsősorban a hangkészletbeli előnyöknek köszönhetően. Első hallásra igen jól beszélünk olaszul, más nemzetek nyelvtanulóihoz képest remeknek tűnik a kiejtésünk (még a spanyolok, az olaszok nyelvileg tán legközelebbi rokonai mellett is). Közelebbről szemlélve ugyanakkor semmivel sincs könnyebb dolgunk más tanulóknál: magyar akcentusunk az apróságokban mutatkozik meg. Másoknak talán új szabályokat kell elsajátítaniuk olaszul tanulva, nekünk azonban nem ritkán a meglévőktől kell tudnunk elvonatkoztatni, a két feladat pedig egyformán nehéz.

Munkámban három oldalról igyekeztem megvilágítani magyar anyanyelvű olasztanulók lehetséges kiejtési hibáit. Az első szempontban L1 és L2 hangkészletét hasonlítottam össze: elsősorban az anyanyelvből hiányzó hangok jelenthetnek itt nehézséget, de olykor a többlethangokkal is vigyázni kell, pl. a magyarra jellemző hosszú–rövid magánhangzó-oppozíció kapcsán (vö.: azt hihetjük, jól ejtjük az /e/-t, hisz minőségben nagyjából egyezik az olasz hanggal, de tévútra vihet minket a hosszúsági tényező). A második szempontban szabályközpontú fonológiai elemzést végeztem: a mássalhangzó-torlódások feloldását és a magánhangzók találkozásának vezérlését vizsgáltam meg részletesen. Arra a következtetésre jutottam, hogy a legkevésbé tudatosuló kiejtési hibákat azokkal a szabályokkal kapcsolatban vétjük, melyek anyanyelvünkben és a tanult nyelvben egyaránt megvannak, illetve L1-ben működnek, de L2-ből hiányoznak. Ilyenek a zöngésségi hasonulás és a hosszú mássalhangzók rövidülése. A harmadik szempontban szótagszerkezeti elemzést hajtottam végre. Megállapítottam, hogy az olasz kiejtés legegyedibb jellegzetessége a szótagsúly-érzékenység kapcsán köszön vissza, amely nem más, mint a hangsúlyos szótag megnehezülése. A magyar nyelvtanulókban többé-kevésbé tudatosulhat is ez a folyamat, de a szótagfelépítés különbségei folytán sok esetben nem tudják jól alkalmazni; a magyar nyelvben több lehetőség adódik ugyanis zárt szótag előfordulására, mint az olaszban, és csak a nyílt szótagoknak szükséges adott esetben nehézzé válniuk. Ugyancsak a szótagszerkezetnek köszönhetők a hangsúlyválasztási tévedések is, hiszen a magyarok gyakran a zárt szótaghoz kötik a hangsúlyt, míg az olaszok ettől függetlenek maradnak a választásban.

A megfogalmazott munkamenetet alkalmazhatónak tartom további kutatások számára, akár más nyelvekhez kötődő akcentusok elemzésére is. Reményeim szerint a dolgozatomban tett megállapítások hasznosíthatók a nyelvtanulás, ill. a nyelvtanítás folyamatában, és mind anyanyelvünk, mind a tanult nyelv közelebbi ismeretéhez vezetnek.

Bibliográfia

BENINCÀ, P.–MIONI, A.–VANELLI, L. 1999. *Fonologia e morfologia dell'italiano e dei dialetti d'Italia*, Roma, Bulzoni.

BENKŐ L. 1993. *Az olasz szóvégi* o *magyar megfeleléseiről*, in: Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára, KOZOCSA S. G. (szerk.), Bp., 50–57.

BERTINETTO, P. M. 2004. *On the undecidable syllabification of /sC/ clusters in Italian: Converging experimental evidence*, in: Italian Journal of Linguistics, 16, 349–372.

BERTINETTO, P. M. 1999. *La sillabazione dei nessi /sC/ in italiano: Un'eccezione alla tendenza „universale"?*, in: P. BENINCÀ–A. MIONI–L. VANELLI, Fonologia e morfologia dell'italiano e dei dialetti d'Italia, Roma, Bulzoni, 71–96.

Beszédadatbázis a magyar mássalhangzó-kapcsolódások szerkezeti bemutatására, http://magyarbeszed.tmit.bme.hu/cccc/index.php (utolsó látogatás: 2012. 11. 03).

CANEPARI, L. 2007. *Manuale di pronuncia*, München, LINCOM.

CANEPARI L. (szerk.) 1992. *Manuale di pronuncia italiana*, Bologna, Zanichelli.

CANEPARI, L. 2007. *Pronunce straniere dell'italiano*, München, LINCOM.

COLLINS, B.–MEES I. M. (szerk.) 2008. *Practical Phonetics and Phonology*, London, New York, Routledge.

DALOISO M. 2011. *Introduzione alla didattica delle lingue moderne*, Roma, ARACNE.

DURAND, J.–SIPTÁR P. 1997. *Bevezetés a fonológiába*, Bp., Osiris.

FARKAS M. 2006. *Aspetti teorico-pratici della contrastività linguistica italo-ungherese*, Szeged, SZEK JGYF Kiadó.

GORDON, M. K. 2006. *Syllable Weight*, New York, London, Routhledge.

GUT, U. 2009., *Non-native Speech: A Corpus-based Analysis of Phonological and Phonetic Properties of L2 English and German*, Frankfurt a. M., Peter Lang.

KAGER, R. 1999. *Optimality Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.

KÁLMÁN L.–NÁDASDY Á. 1994. *A hangsúly*, in: Strukturális magyar nyelvtan: Fonológia, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 393–467.

KASSAI I. 2006. *Fonetika*, in: Magyar nyelv, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 789–834.

KIEFER F. (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*, Bp., Akadémiai.

KIEFER F. (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan: Fonológia*, Bp., Akadémiai.

KISS J. 2006. *Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok*, in: Magyar nyelv, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 517–548.

KRÄMER, M. 2009. *The Phonology of Italian*, New York, Oxord University Press.

MCCARTHY, J. J. (szerk.) 2004. *Optimality Theory in Phonology: A Reader*, Malden, Blackwell.

MULJAČIĆ, Ž. 1972. *Fonologia della lingua italiana*, Bologna, Il mulino.

NÁDASDY Á.–SIPTÁR P. 1994. *A magánhangzók*, in: Strukturális magyar nyelvtan: Fonológia, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 42–182.

NÉMETH G.–OLASZY G. (szerk.) 2010. *A magyar beszéd*, Bp., Akadémiai.

NESPOR, M. 1994. *Fonologia*, Bologna, Il Mulino.

PRINCE, A.–SMOLENSKY, P 1993. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*, Malden, Blackwell.

REBRUS P. 2001. *Optimalitáselmélet*, in: Szabálytalan fonológia, SIPTÁR P. (szerk.), Bp., Tinta, 77–116.

ROHLFS, G 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonetica*, Torino, Einaudi.

SIPTÁR P. 1994. *A mássalhangzók*, in: Strukturális magyar nyelvtan: Fonológia, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 183–272.

SIPTÁR P. 2006. *Hangtan*, in: Magyar nyelv, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 28–53.

SIPTÁR P. (szerk.) 2001. *Szabálytalan fonológia*, Bp., Tinta.

SIPTÁR P.–TÖRKENCZY M. 2000. *The Phonology of Hungarian*, Oxford, Oxford University Press.

TÖRKENCZY M. 1994. *A szótag*, in: Strukturális magyar nyelvtan: Fonológia, KIEFER F. (szerk.), Bp., Akadémiai, 273–392.

TURCHI, L.–BERTINETTO, P. M. 2000. *La durata vocalica di fronte ai nessi /sC/: Un'indagine su soggetti pisani*, in: Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata, 29, 389–421.

VENNEMANN, T. 1988. *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change*, Berlin, Mouton de Gruyter.

VOGEL, I. 1982. *La sillaba come unità fonologica*, Bologna, Zanichelli.